

DESPRE RUMÂNÎ

*Memoriu citit la Academia Română în şedinţa
dela 11/24 Decemvrie 1915.*

Într'o comunicare precedentă¹ am stabilit că rumânia se constată în Țara-Românească din cele mai vechi timpuri. Ea n'a fost creată și nici măcar consfințită ca stare legală de Mihai Viteazul, care prin *legătura* sau *așezământul* său opria numai de a se mai căuta și readuce la urmă rumânii fugiți, hotărând ca fiecare să rămâe pe moșia unde se afla în momentul acela. Aservirea țăranilor cari n'aveau pământul lor propriu se petrecuse cu mult mai înainte. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV, când din actele interne începem a avea știri despre locuitorii satelor noastre, ei se găseau în puterea proprietarilor pe moșiile cărora trăiau. Poporul român se înfățișează aci dela început alcătuit din două pături sociale: una liberă formată din proprietarii de pământ, alta neliberă compusă din țăranii de pe moșiile lor.

În comunicarea de astăzi mă voi ocupa de aceștia din urmă, studiind în deosebi raporturile lor cu stăpânii și cu pământul. Încep cu câteva constatări privitoare la numele lor.

¹ *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2*, Tom, XXXVII.

I

Numele țăranilor neliberi.

1. Numele românesc. Țăranii neliberi se numiau în Țara-Românească rumâni¹. Numele acesta corespunde aceluia de *vecini*, care li se da în Moldova, și de *iobagi* în Ungaria. Cu numele de rumâni apar țăranii neliberi pe la sfârșitul secolului al XVI în cele dintâi documente în limba română, și el este singurul sub care au fost cunoscuți în Țara-Românească cât timp a existat această clasă socială. Primul document românesc, cunoscut până acum, în care rumânii sunt pomeniți, este diata marelui armaș Udrea Băleanu din 21 August 1958; între satele și moșiile pe cari el le lasă mănăstirii Panaghia (lângă Târgoviște) se află și „Racovița cu rumâni cu tot”.² A doua mențiune o aflăm într’un act din 7 Decemvrie 1601, prin care egumenul dela Strâmba dăruiește mănăstirii ocina lui Radu din Strâmba, pe care o cumpărase, „iar Radul să fie rumân la sfânta mănăstire din Strâmba să fie om al

¹ Părerea lui N. Iorga că „rumân e cel ce nu e altceva decât Român: omul obișnuit, omul de rând, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane, căci n’am avea precedente de o astfel de înjosire a numelui național la nici un popor“ (*Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor în Studii și Documente*, XVIII, p. 16, 30—1), stă în contrazicere cu înțelesul clar pe care cuvântul rumân îl are în toate documentele românești din epoca dela 1600—1750. Rumânia este tocmai o stare de inferioritate socială. Rumânul nu se bucură de întregirea drepturilor umane; el se găsește în puterea unui stăpân și dependența aceasta, care n’are sfârșit pentru că se întinde asupra tuturor urmașilor săi, constituie elementul caracteristic al condiției sale sociale inferioare. <De altfel, în ce privește precedentele de o astfel de evoluție a numelui național vezi Δαος-Davus = Dacus și Sclavus = Slavus cf. V Bogrea, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, I (1921-1922), p. 391. Dar N. Iorga însuși în *Vechea noastră cooperatie*, publicată în *Neamul Românesc* cu data 23 Decemvrie 1919, recunoaște: „După aceia s’a ajuns ca țeranul însuși să cadă în situația de nelibertate, de șerbie, ajungând „vecin“, cum ziceau Moldovenii, rumân, cum se spunea în Muntenia, cuvânt care însemna chiar numele neamului prefăcut într’un termin de înjosire socială, de scădere în viața națională”>.

Tot greșită e și părerea lui Hașdeu (*Cuvente den bătrâni*, I, p. 125) care definește cuvântul *rumân* astfel: „țeranii cari s’au vândut clăcași de bună voe”. Cf. A. Cihac, *D. Petriceicu-Hașdeu și Cuvente den bătrâni*, în *Conv. Lit.* 1879, Iulie, p. 145.

² Documentul se află la *Arhivele Statului* în *Secția istorică*. A fost publicat și facsimilat de Hașdeu în *Magnum Etimologicum*, III, 3037 et sq. și de Șt. D. Grecianu în *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, 271-2. Cf. și adeverința dată mănăstirii la 9 Iulie 1601 de trei boieri pentru satele ce-i lăsase Udrea înainte de a fi tăiat de Simion Moghilă: „Racovița cu rumânii” tot în *Secția istorică*.

mănăstirii”¹. De aci înainte documentele românești în cari e vorba de rumâni sunt foarte numeroase.

Întrebuințarea altor nume se întâlnește extrem de rar și se datorește în totdeauna unor influențe străine. Mitropolitul Luca, Grec originar din Cipru², îi numește într-o carte de întărire din 1619 vecini, întrebuințând acest cuvânt în înțelesul pe care îl avea în actele slavone cu cari era obișnuit.³ Tot *vecini* îi numește într-un act de vânzare din 1625 un Moldovean, folosind termenul moldovenesc.⁴ O ultimă dată i-am găsit numiți astfel într-o listă a satelor plăeșești din 20 Iulie 1690. Lista aceasta este o traducere al cărei autor a păstrat neschimbate denumirile de *vecini* și *cnezi* din izvodul slavonesc pe care l-a tradus⁵.

În cronica lui Radu Popescu întâlnim odată denumirea de podani⁶. În legătură cu situația lor de oameni nevoiași, rumânii sunt numiți uneori, mai cu seamă în actele de scutire ale mănăstirilor: rumânași⁷, săraci⁸ și colibași⁹.

Toate aceste nume se întâlnesc însă numai în mod excepțional; acela de *rumâni* a fost

¹ A. Ștefulescu, *Strâmba*, 1906, p. 45.

² N. Iorga, *Istoria bisericii Românești*, 1908, I. 249.

³ I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 46. Mitropolitul Luca întărește la 28 Aprilie 1618 mănăstirii Tismana satul Corzii cu hotarul și cu venitul și cu toți *v e c i n i*, câți vor fi”, pe care i-l dăruise Ion sulgerul, cu condiție însă „pentru *v e c i n i* de într’acest sat să nu-i asuprească cu lucru, numai să-și dea datul și găleatile și să clăduiască cum vor clăcui și alți *v e c i n i* pre la alți boiari”.

⁴ Zapis din 18 Noembrie 1625 prin care Pană Filip, vistiernic al treilea în Moldova, vinde lui Hrizea vistierul jumătate din satul Herești (Ilfov) „cu toți rumânii, câți au fost în partea lui Isar, anume... și cu alți *v e c i n i* toți câți sunt pe această giură de sat”, pe care îl avea și el de cumpărătoare „când am fost în Țara-Rumânească în domnia Mării Sale domnu nostru Radului voevoda”. (*Arhiv. Stat. Secția istorică*).

⁵ Lista se află în *Anatefterul vistieriei* (Ms 1571 dela Academia Română) f° 64—67. În rezumatul publicat de d. N. Iorga în *Studii și Documente*, V, 358, s’a cetit greșit: „Godeanii Vel i cnez” și „Bogdănești Vel ai Arnutei” în loc de „Godenii vecini i cnezi” și „Bogdănești vecini ai Rnutei”. — Hașdeu greșea când credea că „vecinaș” din actul de cumpărătoare al lui Mârzea spătarul pentru Berilești ar fi însemnând *rumân* (*Cuvente den bătrâni*, I, p. 169—171, pe când în realitate însemnează *vecin* adică *megiaș*. Tocilescu (Ist. Rom., 1899, p. 504) s’a luat după greșeala lui Hașdeu.

⁶ Vorbind de Brâncoveanu, Radu Popescu spune că „slujitorimea, care era de rădica numai ea haraciul împărătesc, pre toți i-au stins, de i-au făcut *podani* prin satele lui și ale rudelor lui, Cantacuzinii” (*Magazinul istoric*, IV, 29). Pentru acelaș termen în Moldova vezi Neculce: „Cine n’a veni la oaste va rămâne *podan* și lipsit de moșiile sale” (Kogălniceanu, *Letopisețe*², II, 312).

⁷ Cartea de scutire dată de Matei Basarab la 1 August 1634 mănăstirii Plumbuita pentru „rumânașii ce sânt pre lângă sfânta mănăstire”. (*Arhiv Stat. Plumbuita*, pach. 16, d. 5). Alta a aceluiăș domn din 5 Noemvrie 1644 pentru rumânașii mănăstirii Dobrușa. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, f° 265) etc

⁸ Alexandru Iliăș acordă la 8 Martie 1628 mai multe scutiri „acestor săraci de oameni cari lăcuiesc lângă svânta mănăstire di la Minidic.” (*Acad. Rom.* pach. 134, d. 186)

⁹ Carte de scutire dată de Matei Basarab la 13 Septembrie 1644 mănăstirii Plumbuita pentru „colibașii cari lăcuiesc împrejur de mănăstire” (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16 d. 9).

În corespondența relativă la moșiile pe cari Brâncoveanu și Cantacuzinii le aveau în Ardeal întâlnim numele de iobagi, obagi și ubagi, dar ele se întrebuințază numai pentru locuitorii de pe acele moșii, nu și pentru rumânii din Țara-Românească. (N. Iorga, *Studii și Documente*, X, 35, 36, 142, 167, 254)

singurul cunoscut și întrebuințat în limba vorbită. Tot rumâni erau numiți în Țara-Românească și *vecinii* din Moldova¹, precum și iobagii din Ardeal.²

Numele de rumâni³ este însă numele etnic al poporului nostru. Forma *români* nu este populară. Ea apare <curent> deabia în a doua jumătate a secolului al XVII ca formă literară, derivată din cea populară în urma deșteptării conștiinței despre originea romană", prin lucrările istorice⁴. Numele de rumâni are așa dar în Țara-Românească o îndoită accepțiune: națională și socială.

2. Numele slavon. În documentele slavone rumânii nu sunt numiți niciodată cu numele lor cel românesc⁵. În cele mai vechi ei sunt cuprinși totdeauna în denumirea de sat (село)⁶. Când Mircea cel Mare se adresează *satelor* mănăstirii Tismana spunându-le că nu le va da nici unui cneaz sau boier de ocină și de ohabă, pentru că le-a dat să fie sub stăpânirea mănăstirii⁷, el se referă, evident, nu la moșie, ci la rumânii din ele. Dacă, întâmplător, rumânii sunt menționați, ei nu sunt numiți cu un termen special. În cel dintâiu document în care e vorba de un rumân, și care e unul din cele mai vechi cunoscute, se întrebuințează denumirea de *poslušnic* (slugă, servitor). Mircea cel Mare, întărind în 1387 mănăstirii Nucetul (Cozia) și starețului Sofronie balta dela Săpatul până în gura Ialomiții, pe Dunăre, împreună cu gloabele, vama și alte venituri, spune despre un om, care se închinase mănăstirii împreună cu moșia lui, următoarele: „Și acel om de acolo, ce s'a închinat starețului Sofronie ca să fie poslušnic mănăstiresc (Монастирскын послушник), anume Tâmpa, ce și el a adăogat o gărlă Săpatul, nimeni din lucrătorii domnii mele să nu-i facă Tâmpai vre un val sau bântuială.”⁸

¹ La 9 Aprilie 1642 Matei Basarab împrumutnicește pe Eremia Ciocârlie din Moldova „să-și caute și să-și ia ai lui rumâni, cari au fugit din țara Moldovei den satele lui aicea.” (G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, III, 78—9). O împrumutnicire identică dă Șerban Cantacuzino la 10 Iunie 1679 lui Neculai Murguleț „de să aibă a-ș strânge pre a lui oameni, cari sintu rumâni den Moldova ver unde i-ar afla în țeara domnii mele”. (*Arhiva istorică*, III, 253).

² Constantin Brâncoveanu acordă la 25 Noemvrie 1708 „priiatenului domnii mele, dumisale Teleki Pal ca să fie volnic...a ținere pre moșia (*alb*) oameni striini den Țara Ungurească, ungureni rumâni de ai dumisale, însă liude 30, ca să-i fie de treaba și ajutoriul dumisale”, scutindu-i de mai multe dări „pentru că fiind ei oameni striini, ungureni din Țara Ungurească, rumâni ai dumisale, și ca să-i poată fi de treaba și ajutoriul dumisale, domnia mea m'am milostovit de i-am ertat”. (*Acad. Rom. Copii fotografice*).

³ Pentru originea cuvântului vezi V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 92-96 precum și critica pe care R. Rosetti o face acestei scrieri în *Viața Românească*, nr. pe Ianuarie- Martie 1916. <Vezi, deasemenea Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 421>

⁴ <Mai înainte o găsim în Palia dela Orăștie (1582). Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, ediția a patra, p. 346>.

⁵ Întâlnim însă satul румунии într'un document dela Mihnea din 6 Ianuarie 1580. (*Arhiv. Stat Episcopia Râmnic*, pach. 17, d.1)

⁶ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.* Seria 2. Tom XXXI I, p. 487.

⁷ Documentul a fost publicat întâiu de Venelin, Vlaho-Bolgarskija gramoty, Petersburg 1840, p. 26-27, apoi, fragmentar de A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 13—131, <în sfârșit de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 72—74>

⁸ Originalul slavon cu data 6895 se află la *Arhivele Statului* în *Secția istorică* împreună cu o traducere

În alte documente se întrebuintează pentru rumâni denumirea de *кущи* adică „case“ sau colibe.¹ Unul datează tot din domnia lui Mircea. Fiul său Mihail dăruiește, pe când trăia tatăl său, mănăstirilor Cozia și Codmeana „din însăși casa domnii mele și din însuși orașul domnii mele... 10 case, Lungași cu nepoții lui și Ianache și Caloian fiul lui Mihi și Martin și Ivan și Gherghe și Oancea și Sâmbotin și Nicola Metaxar și Tudoran și Gherghe Paramali, să-i fie de ocină și de ohabă, și de toate dăjdiile și slujbele să fie slobozi². Celălalt e o repetiție a acestuia. La 28 Februarie 1424 Dan dăruiește și el acelorași mănăstiri „10 case din orașul domnii mele din Târgoviște, și pre anume aceste: Ianache și Trifon și Tudoran nepotul lui Gavalin și Costandin fiul lui Tudor și Caloian fiul lui Mihi și Gherghe Afumatul și Seva Muchia și Gheorghe Obraz și Ivan Gări și Ștefan nepotul lui Razmir, aceste 10 case le-am slobozit domnia mea acestor doao mănăstiri ale domnii mele ca să le fie de poslușanie și de toate trebile și în toată vremea, iar mai vârtos să fie ohabnici. Și i-am iartat de oerit și de goștinărit” etc.³

În nici unul din aceste documente, cele mai vechi cunoscute până astăzi în care rumânii sunt menționați, ei nu sunt arătați cu numele obișnuite în documentele slavone următoare. Că în câte trele este vorba de rumâni și nu de oameni liberi nu încap, cred, nici o îndoială. Tâmpa, care se închina poslușnic mănăstirii cu moșia lui, se găsește exact în aceeași situație ca Moșul din Lupșanul care sub Neagoe Basarab se închină rumân împreună cu moșia sa lui Calotă Vornicul⁴. De altfel potrivit îndatoririlor lor, rumânii nu sunt, cum vom vedea, decât niște poslușnici. Cele 10 case dăruite „ca ocină” sunt „*case de rumâni*”, denumirea care se întâlnește, ca și întreaga formulă de dănie, foarte adesea în documentele de mai târziu⁵).

din 1849 de Gheorghian Peșacov. O copia slavonă cu traducere în *Condica Brâncovenească*, II, No. 266, f. 249-51.

¹ Mardarie Cozianul traduce pe *кущя* prin colibiță.

² Actul, fără dată, este păstrat în copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, II, No. 266, f. 251-2. O traducere mai bună în *Condica mănăstirii Codmeana*, No. 25, f. 7^v, tot de la Arhive. <Publicat, cu traducere, de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1937, p. 101-104>.

³ Copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat.* în *Condica Brâncovenească*, II, No. 266, f° 253—4. <Cf. P. P. Panaitescu, o.c., p. 132—5>.

⁴ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Academiei Române*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 429, n. 2.

⁵ La 13 Decembrie 1640 Preda spătarul Buzescul vinde lui Diicul aga din Buicești satele Vitănești, Bistrenii, Țigănești și Bărboșii din Teleorman „cu toate hotarele și cu toți rumânii dătr’aceste patru sate, însă anume **trei zeci de case de rumâni** și cu feciorii lor, și cu toată podrujia lor“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach, 152, d. 9

1655, Decembrie 1. Dan din Tatul slugerul vinde lui Bunea vistierul moșia sa din Grădiște „însă jumătate de sat și eu două **case de rumâni** și anume Mihăilă cu doi feciori și Ghinea cu trei feciori”. (*Acad. Rom. Ms 1448*, p. 32-3).

1689, Ianuarie 12. Constantin Brâncoveanu întărește mănăstirii Bistrița satul Costeștii „ca să fie sfintei mănăstiri 50 **case de rumâni într’acest sat, să fie de treaba și de poslușania sfintei mănăstiri, și de către domnia mea vor fi în pace și ertați de toate dările**”. (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 2 netreb. d. 234)

1689, Ianuarie 15. Întărire identică mănăstirii Tismana pentru satul Tismana „ca să fie

În documentele slavone următoare rumânii sunt numiți în două feluri: vlahi (власи) și vecini (вечнин).

1. Denumirea de *vlahi* se întrebuițează foarte rar. Am întâlnit-o până acum numai în documentele următoare:

a) În răspunsul pe care locuitorii din județele Brăila, Buzău și Râmnicul-Sărat îl dau la scrisoarea prin care Ștefan Vodă, Domnul Moldovei, îi înștiința că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea și că-l va sprijini să dobândească tronul (c. 1481), ei sunt împărțiți în trei categorii boieri, cnezi și vlahi¹. Boierii sunt aci slujbași domnești, iar cnezii oameni liberi adică proprietarii în genere. Vlahii, cari corespund *săracilor* din scrisoarea lui Ștefan², sunt, cum a arătat Ioan Bogdan, rumânii adică țărani neliberi.³

b) A doua oară îi numește astfel un document dela Vlad Vodă din 30 Martie 1535. Împuternicind mănăstirea Tismana ca singură ea să aibă dreptul a prinde pește în apa Tismanei și a-și paște vitele dela sat în sus până la munte, domnul spune: „iar al altuia dobitoc să nu cuteze a veni să pască fără voia călugărilor, nici boieresc, nici vlah⁴. Vita vlahă, în opoziție cu cea boierească, este vita rumânului.

c) Ultima dată când în actele interne întâlnim rumâni cu numele de vlahi este la

sfintei mănăstiri **liudi** 280, case de **rumâni**, într'**acest** sat, să fie de treaba și de **poslușania sfintei mănăstiri**” scutiți de dări. (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 52).

1689, Iunie 15. Acelaș scutește de dări „**case zece**” ale schitului zidit de Cornea Brăiloiul vel agă (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 53).

„Casă” cu înțeles de „vecin” se întâlnește și în Moldova. Iată câteva exemple:

1443, Maiu 24. Ștefan Vodă întărește lui Mișu pisarul jumătate din satul Bălănești de pe Tutova, „**acea parte care este între pârâu și Tutova și cu toate casele ce sunt pe aceea parte a pârâului**”, pe care îl luase în schimb dela Andreico și Luca. (Apud. Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, 1907, p. 150).

1602, Maiu 5, Irimia Moghilă întărește lui Nicoară Prăjescu o **casă** în partea de jos a satului Oborăceni cumpărată dela Vasile și surorile lui, și altă **casă** cumpărată dela Avram cu frații lui (Apud. Rosetti. p. 93 n)

1679, Februarie 7. Arvintie din Drăgoteni vinde paharnicului Chiriac Sturza la Oborăceni **trei case în siliște**, cu loc de arat în țarină și cu loc de fânaț. (Ibid., p. 93).

Când nu erau și „vecini”, atunci se întrebuița expresia „locuri de casă”. La 13 Aprilie 1606 mai mulți răzăși din Oborăceni vând lui Nicoară Prăjescu 7 **locuri de casă** în acel sat. (Ibid, p. 93 n., 94 n. și 95).

¹ Publicat de d. I. Bogdan în *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1905, p. 282—4.

² Ibidem, p. 282-3.

³ Despre cnejii români, în *Analele Acad. Rom.*, Mem. Secț. Istorice, Seria 2, Tom XXVI, p. 34. Traducerea pe care o dă d-l R. Rosetti acestui cuvânt, „Români”, cu lămurirea că sunt „Românii din treapta de jos”, spre deosebire de boieri și cneji, cari ar fi „cei din treapta de sus sau Românii privilegiați”. (*Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 30) este greșită: boierii și cnejii, cari și ei erau români, nu sunt власи; cum cneaz în Țara-Românească însemnează domn, om liber, adică nesupus nimănui, власи, deosebiți de boieri și de oamenii liberi, nu puteau fi decât cei neliberi, adică rumânii.

⁴ *Arhiv. Stat. Secția istorică*. Orig. slav cu traducere din 1859.

începutul secolului al XVII. Boloșina, soția pitarului Dima, iertând de rumânie la 4 Ianuarie 1617 pe rumânii săi din Vâlsănești, spune că voise întâiu să-i dăruiască la vreo mănăstire, dar se gândise că-i păcat, „căci acei creștini sunt vlahi creștini, iar nu țigani”.¹

Tot *vlahi* numiau uneori și Moldovenii pe fugarii din Țara-Românească, cari veniau să se așeze în soboziile lor².

Constatăm deci că și numele de *vlahi* (власи) care nu este altceva decât traducerea slavonă a cuvântului *rumâni*, are acelaș îndoit înțeles ca și românesc, însemnând în acelaș timp și *români* în general, adică locuitori din Valahia, accepțiune care nu apare, după cât știu, în actele cu caracter intern, și *rumâni* sau țărani neliberi.

2. Numele obișnuit însă cu care rumânii sunt arătați în documentele slavone din Țara-Românească este acela de vecini (вечнин) . Cel dintâiu document cunoscut în care sunt numiți astfel este dela Basarab cel Tânăr din 23 Martie 1482³. De atunci înainte denumirea aceasta este întrebuințată în mod consecvent în toate actele slavone până la dispariția lor din uz în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În documentele grecești rumâni sunt numiți pareci (παροσχος)⁴ vlahi (Βλάχος)⁵ și rumâni (Ρωμουννοι)⁶ Numele care îl au țărani neliberi atât în documentele slavone cât și cele românești, ridică câteva probleme foarte importante. Pentru ce au fost numiți ei *vlahi* și *rumâni*, și care să fie raportul între înțelesul etnic și cel social al acestor cuvinte? S'a format oare înțelesul social printr'o degradare a înțelesului etnic, cum s'a crezut până acum, ori numele clasei sociale celei mai de jos s'a impus ca nume național? De ce în actele slavone se întrebuințează mai multe denumiri - poslușnici, case, vlahi și vecini - și care dintre ele este cea mai veche? Există oare vreo legătură între cuvântul vecin întrebuințat în actele slavone din Țara-Românească întotdeauna cu înțelesul de rumân⁷), și cuvântul identic din Moldova, care are acelaș înțeles, dar ca termin românesc?

¹ *Columna lui Traian*, 1872, p. 281-2

² Vezi privilegiile pentru slobozii date de Irimia Moghilă, unul mănăstirii Neamțu la 13 Ianuarie 1597 (citat de I. Tanaviceanu în studiul său: *Formarea proprietății funciare în Moldova*, publicat în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 424), iar altul mănăstirii Pobrata la 27 Martie 1603 (publ. în *Arhiva istorică*, 1, 1, 117, unde însă Hașdeu traduce greșit pe влах prin **moldovean în loc de rumân**), precum și acela al lui Gaspar Vodă dat jupânesei Marica a lui Chiriță postelnicul la 26 Maiu 1620 (G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, II, 320—1).

³ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.* Seria 2, XXXVII, ,p. 493.

⁴ Hurmuzaki-Iorga, *Documentele grecești*, XIV, 91.

⁵ Ibidem, p. 115, 128, 131.

⁶ <În hrisovul din Iunie 1721 al lui Neculai Mavrocordat pentru mănăstirea Văcărești, se spune că mănăstirea are voie să-și strângă oameni pe moșia sa Suraia din județul Teleorman, iar pe rumânii boierilor și pe oamenii cu dăjdii să nu-i primească, (Hurmuzaki, XIV, 2, p. 873)>.

⁷ În acest înțeles e întrebuințat de contemporani în epoca dela 1600-1670, când cele două limbi, slavonă și română, există paralel, și așa a fost tradus de către toți traducătorii noștri vechi până la Regulamentul Organic. În traducerile Comisiunii documentale instituite prin Regulamentul Organic ca să cerceteze și să copieze actele tuturor mănăstirilor, власи e tradus pentru prima oară prin **vecin**ic, care pare să fie ajectivul **veșnic**, substantivizat. Slaviștii și istoricii moderni îl păstrează netradus, ceea ce este, credem, o greșeală, cuvântul v e c i n neavând acest înțeles în limba română din Țara-Românească.

Iată o serie de întrebări, pe cari mă mărginesc deocamdată să le semnalez, fără a căuta să le dau răspuns. Explicarea îndoitului înțeles al numelor de vlahi și rumâni fiind în legătură cu unele chestiuni a căror cercetare iese din cadrul studiului de față, rămâne să o dau altă dată. Asupra celorlalte voi reveni la sfârșitul acestei comunicări. Mai întâiu însă să vedem ce este *rumânia* și ce obligațiuni decurg din ea.

II.

R u m â n i a.

Însușirea rumânului de om neliber, de om cu stăpân, se numește *rumânie*. Cel ce se emancipează și intră în rândul oamenilor liberi se zice că scapă de rumânie. Rumânul nu avea nici un mijloc legal ca să rupă această legătură fără voia stăpânului său. Ca să se poată libera trebuia neapărat să dobândească încuviințarea acestuia. Într-un singur caz, și anume când era rob, el se libera fără voia stăpânului său: prin robie rumânia se considera desființată¹. În afară de această excepție consimțământul stăpânului era o condiție indispensabilă pentru liberare. Uneori rumânul o obține gratuit; de cele mai multe ori însă și-o cumpără. Oricum ar fi dobândit-o, liberarea era privită ca *iertare de rumânie*; ea se considera ca un act de milă, o pomană a stăpânului²).

Legătura care încătușează libertatea rumânului nu se mărginește numai la persoana lui, ci se transmite ca o pată indelebilă tuturor urmașilor săi în linie bărbătească. Copilul rumânului

¹ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Anal. Acad. Rom.* Seria 2, tom. XXXVII, 512.

² Asupra liberării, de rumânie voiu reveni, tratând-o pe larg, când voiu vorbi despre evoluția rumâniei. Deocamdată citez numai următorul document din care se vede că chiar și atunci când se răscumpără, liberarea rumânului e numită **iertare** și se consideră ca o **pomană**. La 7 Iulie 1628 Alexandru Iliș confirnă lui Stan și Stroe dela Brăniștari, din Vlașca, stăpânirea asupra ocinei lor de acolo, întărindu-le și liberarea de rumânie de către Dumitru vornicul din Mogoșăști. Se vânduseră numâni în zilele lui Mihai Vodă. „După aceia când a fost acuma... iar Dumitru vornicul el a gândit în inima lui pentru Dumnezeu și a ertat el însuși de rumânie pe Stan și pe Stroe cu părțile lor de ocină de a lui bună voe, pentru sufletul lui ca să-i fie pomană, cu voia lui și cu știrea tuturor megiașilor din sus și din jos și dinprejurul locului și dinaintea domniei mele. Și s'au răscumpărat Stan și Stroe de rumânie de către Dumitru vornicul pentru 2000 aspri, ca să fie niște oameni slobozi cu moșiile lor, să se odihnească cu bună pace de rumânie. Și a mărturisit însuș Dumitru vornicul cu gura lui și cu zapisul lui, cum că i-au ertat de rumânie pentru sufletul lui... Și am văzut domnia mea și zapisul dela mâna lui Dumitru vornicul de ertare la mâna lui Stan și Stroe”. (*Arhiv. Stat. Copii de pe acte prezentate de particulari pentru legalizare*).

Aceasta este explicația acelei faimoase însemnări a lui Mihai Viteazul de pe actul de răscumpărare al moșnenilor din Sularul, care a dat prilej la atâtea discuțiuni. (Gr. G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, II, 1885, p. 542 și urm.; A. D. Xenopol, *Țăranii sub Mihai Viteazul în Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 695 și urm.; G. Popovici, *Mihai-Vodă și moșnenii din Sularul în Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 1065 și urm.).

o moștenește dela naștere. De ea nu scapă niciodată. Cel dovedit că e fiu de rumân, chiar de-i născut și a trăit aiurea, recade în puterea fostului stăpân ori a moștenitorilor lui, oricât de târziu ar fi descoperit. Niște oameni din Robaia și Cerbureni, trăitori acolo dela nașterea lor, fiind adevăriți că se trag din rumânii boerilor dela Vlădeni, dela cari „au mers mumânile lor grele cu dâșii în satul călugărilor la Robaia și în Cerbureni” în zilele lui Șerban Vodă, sunt dați rumâni de Alexandru Coconul la 12 Aprilie 1624 Mariei din Albești și fiului ei Preda Postelnicul, cari îi cumpăraseră dela foștii lor stăpâni¹. Doi rumâni ai mănăstirii Tismana, cari se născuseră și crescuseră în satul Tismana, sunt luați de frații Barbu Postelnicul și Mihart din Mostiște, pentru că se trăgeau din niște rumâni de acolo cumpărați dela Buzești².

Stăpânul putea revendica nu numai pe feciorii rumânului său, dar și pe urmașii lor, oricât de târziu, pentru că rumânia nu era supusă prescripției³. Așa se explică că în procesele pe cari le au cu rumânii lor în secolul al XVII-lea, proprietarii își întemeiază drepturile lor pe hrisoave de întărire cu sute de ani anterioare⁴.

1. Femeia și fetele rumânului sunt libere. Rumânia privește numai pe bărbați. Femeia și fetele sunt slobode⁵. Rumânul se căsătorește fără nici un control și amestec din partea stăpânului său. El este liber să-și ia soție de oriunde și din orice pătură socială; uneori se însoară cu fată de moșnean, care-i aduce ca zestre o parte din ocina tatălui ei⁶. Legătura care apasă asupra soțului nu se întinde și asupra femeii. Ea nu are nici un fel de îndatorire față de stăpânul bărbatului său. Dacă se desparte sau fuge dela el, stăpânul nu o poate urmări și aduce îndărăt. Dacă rămâne văduvă, este liberă să se mărite din nou oriunde și după oricine fără încuviințarea lui.

Este drept că printre documentele din secolul al XVII privitoare la rumâni, se întâlnesc unele din cari ar reieși că și femeia împărtășia condiția socială a bărbatului său. Gavriil Moghilă împuternicește la 20 Maiu 1619 pe egumenul dela Argeș să-și strângă rumânii de pe unde vor fi risipiți, „pre toți să-i ia cu toate bucatele lor și cu fămeile lor și să-i ducă la moșia lor unde le va fi satul”⁷. La 11 Decemvrie 1638 Marco armașul din Dragodănești vinde lui

¹ I. Bianu, *Documente românești*, p. 92-3.

² Document din 4 Septemvrie 1665 la *Arhiv. Stat. Tismana*; pach. 2 netreb. d. 13.

³ Cum era vecinătatea în Moldova.

⁴ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom. Seria 2, Tom. XXXVII*, p. 485.

⁵ Asupra acestei chestiuni cf. și R. Rosetti, *Pământul*, p. 268 și 276 n. și N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, în *Studii și Doc. XVIII*, 31.

⁶ Alexandru Vodă întărește la 11 Ianuarie 1618 mănăstirii Argeș stăpânirea asupra rumânilor Tudor și Aldea, feciorii lui Vâlcan din Prăvăleni, cari erau ai mănăstirii de moșie, „iar când au fost în zilele lui Șerban Vodă iar Vâlcan, tatul acestor numâni... el au fugit din satul mănăstirii și s’au dus la ocina muierii lui la Dănești de au șazut până i s’au întâmplat moarte”. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, p. 386).

Niște rumâni din Prislop ai mănăstirii Codmeana fug din sat în zilele lui Mihnea Vodă și se însoară în Ciomăgești cu fete de moșneni (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Codmeana*, No. 25, f° 24—5; doc. din 3 Mai 1628). Cf. pentru Moldova documentul din 12 Iulie 1628 la R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 265 n.

⁷ *Arhiv. Stat. Argeș*, pach. 69 quatuor, d. 10.

Hzirea vornicul pe un rumân al său din Gemelele „anume Sava și muiarea lui anume Stana și cu feciorii ce le va da Dumnezeu și cu delnița”¹. În asemenea cazuri, foarte rare de altfel, femeia este menționată ca tovarășă a soțului său nu ca rumână.

Mai des figurează femeia în zapisele celor ce se vând rumâni, moșneni ori oameni fără moșie². Introducerea femeii în actele de vânzare este în legătură cu însușirea ei de proprietară. Moșia, nu pe femeie, vrea cumpărătorul să o rumânească. Iată un document din care se vede clar aceasta. La 15 August 1614 Radu Mihnea dă o carte unei femei din Goești anume Catalina „ca să fie în pace și slobodă de acuma nainte de către Pătru logofătul de rumânie, și să-și ție a ei ocină den Goești”, pe care Petru voia să i-o cotopească toată, deși ea îi vânduse numai o parte.³ Dela asemenea cazuri, unde menționarea femeii proprietare în actele de vânzare își avea rostul, s’a ajuns apoi la acele unde este trecută numai de formă. Un exemplu de o asemenea menționare pur formală ni-l oferă zăpisul din 21 Noemvrie 1643 al unor moșneni din Motreni, cari, cu toate că se vând rumâni mănăstirii din Câmpulung împreună cu femeia lor, la plată se socotesc totuș numai bărbații și copii.⁴

Fetele rumânului sunt, ca și mama lor, de asemenea. libere. Nici în timpul cât se află în casa părintească, nici după ce se mărită, nu sunt supuse la nici un fel de îndatorire.⁵ Copiii

¹ *Arhiva istorică*, I, 2. 23.

² La 12 Noemvrie 1645 „noi satul Băbueștii ot sudstvo Argiș , pre nume Vitan cu fâmeia mea cu 1 fecior Dragomir, i Ion cu fâmeia mea, i Precopie cu fâmeia cu 1 fecior Stan, i Stan Brăția cu fâmeia, i Stoichița cu fâmeia cu 1 fecior Stanciul, i Badea cu fâmeia, i Sin cu fâmeia cu 1 fecior Micul i Lazar cu fâmeia, i Micul cu fâmeia cu 3 feciori: Dumitru i Albul i Ooancea, i Tudosie cu fâmeia, i Dragomir sin Albul cu fâmeia, i Radul sin Stan cu fâmeia cu i fecior Oprea, i Dragomir sin Tudosie cu fâmeia, i Căzan cu fâmeia cu 2 feciori: Ion i Oprea, i Bucșă cu fâmeia, i Oprea cu fâmeia cu 1 fecior Oprea, i Albul cu fâmeia cu 1 fecior Badea, i Stan cu fâmeia, i Aliontie cu 1 frate Oprea, i Stan sin Vladul cu 1 frate Ion (șters: i Vlad diaconul cu fâmeia cu 1 fecior Oancea și înlocuit deasupra și pe margine, se pare că mai în urmă, prin:) Ghin(ea) cu fe(me)ia cu 2 feciori”, se vând rumâni lui Matei Basarab cu toată moșia lor, arătându-se câte câți bani a luat fiecare. (*Acad. Rom.* pach. 69, d. 117).

La 24 Fevruarie 1632 Barbu din Golești dă un zăpis lui Bratoșin din Prăvăleni „pentru că m’am tocmît cu el să fiu eu Barbul cu muiarea și cu copii mei rumâni în locul lui Bratoșin la sfânta mănăstire arhimandrie din Argeș... iar Bratoșin să aibă bună pace de către sfânta mănăstire de rumânie“. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I. No. 265, f° 386).

La 16 Noemvrie 1659, Gavrilă, feciorul Oprei, „denpreună cu femeia mea Mușă, fata Anei, și cu feciorii noștri pre nume Marin i Stoica i Stirze” dau un zăpis mănăstirii Bradul și egumenului Parthenie „cum să se știe că în vremea fomeții, eu Gavrilă, ce mai sus scrie, și cu femeia mea am mers de am căzut de ne-am vândut rumâni mănăstirii cu feciori cu tot să fim rumâni în veci, pentru că n’am avut de ce ne mai prinde, că muriam, și ne-au dat egumenul Parthenie bani gata ughi 18... Așijdere și eu Bărcan... denpreună cu femeia mea Neagă și cu feciorii noștri anume Ion i Gherghe i Stanciul, iar ne-am vândut rumâni pre o tocmeală cu Gavrilă tot în vremea fomeții drept bani ughi 18.” (*Arhiv. Stat. Bradul*, pach. 7, d. 3)

³ G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 188.

⁴ „Adecă noi rumânii din Motreni anume Dumitru cu fiu-său anume Vlaicul, și cu frate-său Vlaicul cu femeia-ș și cu frate-său Marin, și iar Dumitru cu femeia lui și cu un fecior anume Stoica” se vând rumâni mănăstirii Câmpulung și egumenului Melchisedec împreună cu toată moșia lor, primind „de aceste șase capete, de cap câte ughi 15”. (*Acad. Rom.* Ms 1448, p. 587).

⁵ Fetele nu figurează mai niciodată în acte. O singură excepție am întâlnit până acum: La 27 Noemvrie

lor nu pot fi trași la rumânie de stăpânii părinților lor.¹

2. **Legătura rumânului cu pământul.** Să cercetăm acum dacă legătura aceasta perpetuă care apasă asupra rumânului însemnează o lipire a lui de pământul pe care trăește sau o atârnare de proprietar. Până acum s'a admis ca un fapt înțeles dela sine că rumânu era legat de pământ.² Aparențele îndreptățesc în adevăr această concepțiune. Rumânul este un colon, un muncitor agricol. Ca atare el nu poate fi închipuit independent de pământul pe care îl cultivă. Din această cauză rumânul și moșia apar totdeauna într'o foarte strânsă legătură. În epoca cea mai veche rumânii sunt considerați ca parte alcătuitoare a moșiei. În actele de întărire din secolul XVI sunt înșirați la olaltă cu câmpul, apa, pădurea, viile și moara³.

Rumânii constituie îmbunătățirea cea mai de seama a unei moșii; valoarea ei atârnă în primul rând de numărul lor. Când în 1589 Mihnea Vodă cumpără dela jupâneasa Elina a lui Ivașco vornicul Goleșcu și dela fiul ei Tudoran slugerul satele Bora și Untenii pentru o datorie de 200.000 aspri pe care aceștia nu o putuseră plăti, el trimite mai întâiu acolo boieri „ca să vază și să adevereze câți rumâni sunt și câtă moșie este și cât va fi prețul lor pe dreptate”⁴. Moșia fără rumâni este numita *moșie stearpă*. Spre a o face „cu venit” adică producătoare, proprietarul trebuie să o împoporeze, cumpărând⁵ sau „făcându-și”⁶ rumâni. „Siliștea pustie” este adesea vândută ca un lucru dela care proprietarul ei nu are nici un folos⁷.

1618 Gavriil Moghilă întărește fetelor lui Ivan Cucuiatul, din Pitești, Stanca, Despa și Maria, „ca să le fie lor un rumân din sat din Izvorani anume Văsiu cu fiica lui, din câmp și din apă și din pădure și din siliștea satului și din dealul cu viile și de preste tot hotarul”, pe care tatăl lor îl avea de cumpărătoare. (Publ. de Gr. G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, III, 219-221).

¹ Doisprezece megiași luați ca jurători de niște oameni din Găvăneștii de sus (Buzau) în proces cu Episcopia Buzăului, hotărâsc prin cartea pe care o dau la 27 Noemvrie 1652 ca moșia să fie a Episcopiei, iar „cu acești oameni, ce sânt mai sus ziși, anume Nan i Tudor i Stan cu ceata lor nu-i dăm să hie rumâni, că i-am adevărit că sânt dentru niște fete, iar moșia să hie a Episcopiei. (*Arhiv. Stat. Episcopia Buzău*, pach. 61, d. 4)

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, 418-19; R. Rosetti, *Pământul*, etc., p. 262, 364; N. Iorga, *Constatări istorice*, p. 32-33.

³ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.* Seria 2, tom. XXXVII, p. 20, n.

⁴ La 13 Iunie 1589 domnul dăruiește apoi satul Bora mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), iar Untenii mănăstirii Tutana. (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 13, d. 3, original slav cu traducere veche).

⁵ În domnia lui Radu Paisie (1535-45) clucerul Radu Goleșcu cumpără rumâni și-și face satul Urîții. C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Analele Acad. Rom.* Seria 2, Tom. XXXVII, pag. 501).

⁶ În zăpisele din 13 Februarie 1836 prin care Toader Petriceicu își împarte satele cu sora lui Antemia (în Moldova), se arată că s'a venit în partea acesteia „și a treia parte de Culiceni, fără de vecini, că au luat vecinii în Băscăceni pentru cei din Culiceni, iar în Culiceni să aibă a-și face vecini”. (G. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, II, 1, p. 114)

Toma stolnicul făcând la 9 Februarie 1641 un schimb de sate cu Nastasia Bașotă (în Moldova) îi dă între altele și o parte din Cuciulați „cu doozeci de vecini, care vecini era făcuți de dumnealui de Toma stolnicul”. (*Ibidem*, II, 1, p. 23, 234, 237)

Vezi și doc. din 4 Februarie 1662 rezumat de R. Rosetti în *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 269 n.

⁷ 1598, August 29. Stanca și David postelnicul dau mănăstirii Gura Motrului satul Scăești în locul satului Buicești pe care i-l dăduseră mai înainte, dar care „s'au pustiit și s'au spart și n'au mai rămas

Rumânii urmează moșia în trecerea ei dela un stăpân la altul. Împreună cu ea ei sunt moșteniți, dați de zestre, vânduți, etc. Înstrăinarea pământului atrage după sine și pe aceea a rumânilor. Uneori ei sunt special arătați; când nu sunt, înstrăinarea lor se cuprinde în aceea a moșiei. Încercările făcute de unii vânzători sau de urmașii lor de a revendica pe rumâni pe motivul că ei nu fuseseră înstrăinați, nefiind anume arătați în actul de vânzare al moșiei, n’au izbutit niciodată. Subt Radul Mihnea, Mara, soția clucerului Preda Țânțăreanu, împreună cu fiii ei, vând lui Răduț, soțul jupânesei Calii, moșia lor din Stângacea și din Groești; în domnia lui Gavriil Moghilă vânzătorii vin cu pâra la divan zicând „cumcă n’au vândut această... moșie cu rumâni, ci au vândut moșia fără rumâni, ca să-și strămute rumânii în alte moșii și sate (ca să fie și cu bani și cu rumâni). Intr’aceasta domnia mea — spune Domnul în hrisovul de întărire din 12 Septemvrie 1619 dat jupânesei Calii — am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domnii mele, și am luat în băgare de stamă domnia mea *cum s’ar putea a cumpăra un boier moșie fără rumâni?*”. Li se dă totuș pârișilor lege 12 boieri, cu cari ei nu pot jura și pierd¹. O revendicare identică făcută în 1623 de un anume Păcală, care susținea că un unchiu al lui, numit tot Păcală, vânduse lui Dumitru vornicul sub Mihnea Vodă numai moșia dela Cepturile nu și rumânii, are acelaș rezultat². Interpretarea actelor de vânzare în cari rumânii nu erau arătați, s’a făcut întotdeauna în sensul că ei se cuprindeau în vânzarea moșiei.

a) *Identificarea moșiei cu rumânul*. Atât de strânsă este legătură rumânului cu moșia, încât uneori rumânul și delnița sunt noțiuni echivalente. Mircea Vodă Ciobanul întărește la 15 Iunie 1647 lui Tatul moșie în Stănești, partea sa pe care o avea de moștenire și partea nepoatei sale Grozava, care-l înfrășise pe moșia ei. „Și iară să fie soții Tatului anumea Neaga, *din partea lui Alăman bătrânul un rumân, delnița lui Dragomir, de pretutindenea, și din sat, și din câmp*, fiindcă a cumpărat-o Neaga din zestrea de la Alăman drept 550 aspri.³ Mihnea

nimeni în Buicești, ci a rămas siliștea pustie, de am văzut noi că n’are mănăstirea nici un venit dintr’acea siliște ce stă pustie”. (*Acad. Rom. Ms. 2070, p.141*)

1625, Noemvrie 23. Alexandru Vodă întărește lui Papa vel vornic moșie în Greci, partea mănăstirii Snagovul dăruită de vorniceasa Neaga Mitroaia. Mănăstirea fiind prădată de bucate și dobitoace și robită de Tătari „când s’au întâmplat într’o vreme de au intrat Tătarii aici în țară de au prădat și au robit multă țară și multe sfinte mănăstiri”, mitropolitul cu episcopul și cu egumenii au socotit să vândă mănăstirea niscai moșii și să cumpere dobitoace. „Apoi au aflat aceste moșii pustii, fără nici un rumân, în satul Grecii a treia parte și în satul Săcuianii a patra parte... și cum că fiind aceste moșii pustii, fără nici un folos sfintei mănăstiri Snagovului, de plăcere au fost la tot soborul... ca să se vândă” Le cumpără vornicul cu 12.000 aspri, cu cari s’au luat dobitoace. (Copie comunicată de d. Iuliu Tuducescu după originalul în posesiunea lui St. D. Grecianu).

1644, Ianuarie 14. Matei Basarab împuternicește mănăstirea Cozia să vândă moșia Grădiștea și Florenii din Teleorman, „moșii fără rumâni”, cari nu le erau de nici un folos, „căci că sunt departe de mănăstire și iaste moșie fără de oameni”, și să cumpere în schimb în Frăsinet, unde mai avea. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia, No. 13, f° 296*).

¹ *Acad. Rom. Ms 2070, p. 57—59; cf. și actul de confirmare al lui Răduț din 17 Septemvrie 1614. (Ibidem, p 56)*

² *Arhiv. Stat. Cotroceni pach. 37, d. 3 (cf. și d. 9); original slav cu traducere de Luppu dascălul.*

³ *Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere din 1843 de G. Pesacov care însă, în loc de „un rumân, delnița lui Dragomir” a tradus greșit: „O vecinică delniță a lui Dragomir”.*

Vodă confirmă la 10 Aprilie 1582 lui Popa Atanasie din Târgoviște „ca să fie lui ocină în Stoinești 3 rumâni și cu toate delnițele și curăturile lor, câte vor avea, partea lui Lăudat și a jupânesii lui Voicăi toate oarecât se va alege, din câmp, din uscat și din apă și de peste tot hotarul”, pe care îi cumpărase dela Lăudat și Voica cu 3.500 aspri.¹ Marco armașul din Dragodănești vinde lui Hrizea vornicul la 11 Decemvrie 1638 pe un rumân al său Sava din Gemenele „și cu delnița lui, câtă se va alege partea lui, den câmp, den pădure, den apă, den șăzutul satului, de peste tot hotarul”².

Asemenea acte cari sunt destul de numeroase, dovedesc că uneori moșia se identifica cu rumânul. Și ceeace este foarte curios e că această identificare nu se mărginește numai la întinderea determinată de pământ pe care el o cultivă, ceea ce ar fi explicabil, ci se întinde și asupra părții stăpânite în devălmășie: pădure, izlaz și apă. În asemenea cazuri rumânul reprezenta un anume *drept* al proprietarului în moșie, drept în parte determinat, în parte ideal.

Explicația acestui fenomen este următoarea:

Venitul unei moșii îl formează în deosebi rumânii. Din această cauză proprietarii devălmași și-i împart adesea numai pe ei, continuând a rămânea în indiviziune asupra pădurii și izlazului. Moșia este socotită atunci ca fiind alcătuită din atâtea părți câți rumâni are; aceștia sunt împărțiți între proprietari în proporție cu drepturile fiecăruia³. Se înțelege că în asemenea împărțiri rumânul reprezintă — ca și jirebia, pământul, stânenul, dramul ori bănișorul considerate aiurea ca unitate — nu numai delnița pe care el o cultivă dar și o parte corespunzătoare din hotarul rămas în devălmășie.

Mai există și un alt fapt care a contribuit la identificarea moșiei cu rumânul. De cele mai multe ori moșnenii se vând rumâni împreună cu ocinile lor nehotărnicite⁴. Ei continuă a și le stăpâni și în situația cea nouă tot în devălmășie⁵, ca și pe vremea când erau ei proprietari. Când un asemenea rumân este vândut de stăpânul lui, vânzarea cuprinde, firește, toată partea lui, câtă se va alege, de peste tot hotarul.

b) *Îmbunătățirile făcute de rumâni le aparțin*. Dar ceeace a contribuit mai ales ca să se nască credința că rumânul este lipit de pământ, sunt drepturile pe cari prin munca lui și le creează asupra acestui pământ. Orice îmbunătățire făcută de el pe moșia pe care o cultivă este proprietatea lui. Casa pe care și-a construit-o, viea sau livedea sădite de el, ori iazul pe care l-a curățit în pădure, sunt averea lui. Ba rumânul poate să-și facă și moară pe ocina stăpânului său⁶. Singura îndatorire pe care o are, pentru ele, față de proprietar este *dijma*. Cu această

¹ *Arhiv. Stat. Govora*, pach. 20, d. I; original slav cu traducere din 1848.

² *Arhiva istorică*, I, 1, 23.

³ Vezi împărțirea rumânilor între Stănciuc postelnicul și frații săi din actul de confirmare dat de Mircea Ciobanul la 30 Iulie 1558. (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9).

⁴ Asemenea vânzări sau închinări sunt foarte numeroase în sec. XVI. Un exemplu caracteristic este următorul: La 18 Maiu 1543 Radu V. întărește lui Dragu clucerul părțile de moșie toate dela 22 de mici proprietari din Trestenic cari i le dăduseră și i le închinaseră de bună voia lor. (*Arhiv. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul*).

⁵ A. D. Xenopol a arătat că rumânul sau vecinul nu-și pierdeau dreptul de proprietate asupra pământului lor. (Vezi articolul *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața românească*, Anul VIII (1913), No. 2, p. 182-185.

⁶ Vezi documentele din 1616, 10 Fevruarie 1621 și 5 Decemvrie 1623 la *Arhiv. Stat. Actele*

obligație, viea, livedea sau curătura îi aparțin în plină proprietate. Stăpânul locului nu numai că nu i le poate lua, dar nici nu-l poate împiedeca ca să le înstrăineze cui vrea, ca pe un lucru al său. Dacă le unde, el întrebuințează aceeași formulă ca și proprietarul. „Adecă eu Oprea, feciorul unchiașului Mihului ot Săteni, rumânul Cârștii clucerul” vinde la 22 Martie 1669 lui Gheorghe Băleanu marele ban, „un pogon de vie în dealul Sătenilor, însă viță fără de loc, și i-o am vândut dumnealui de bună voe a mea fără de nici o silă și cu știrea vecinilor de acoloa din sus și din jos drept bani gata ugh 2, costande 5, și mărturii carei vor pune iscăliturile mai jos”¹ Aici vânzătorul specifică că vinde numai vița fără de loc; în alte zapise se vorbește numai de vie, ca și cum rumânul ar fi proprietar și al pământului². Dar cu ori fără această specificare, era dela sine înțeles că cumpărătorul urm. să ție viea în aceleași condițiuni în care o avusese și rumânul, adică supusă dijmii. De această îndatorire către stăpânul locului el nu putea să scape decât prin răscumpărarea acestei dijmii, sau, cum se numea ea la vii, a vinăriciului. Astfel Constantin postelnicul (viitorul domn Constantin Șerban Vodă), după ce cumpără niște vii în dealul Loloștilor dela doi rumâni ai lui Stoica paharnicul din Dragomirești, se învoiește cu acest de-și răscumpără vinăriciul³. Sunt cazuri când însuși proprietarul cumpără viea dela rumânul său. Un rumân al lui Nan din Văcărești își făcuse vie la Bărzești pe pământul stăpânului său încă din domnia lui Mircea Ciobanul, și până la moartea lui, sub Gavriil Moghilă, plătise vinăriciu. Atunci Nan, „dacă i-au murit rumânul, el au cumpărat buciunii de viță dela Brătiiana, muierea lui Deatco, și dela feciorii lui, drept 800 de aspri”⁴.

Dreptul de proprietate al rumânului asupra îmbunătățirilor pe cari le-a făcut pe moșia stăpânului său constituie cea mai puternică legătură a lui cu pământul. Această legătură este însă un drept al lui nu o obligațiune.

Din cele expuse mai sus rezultă că între rumân și pământ se constată în adevăr o legătură atât de strânsă, încât se poate spune cu drept cuvânt că unul se confundă cu celălalt. Această identificare a lor a fost interpretată ca fiind determinată de lipirea rumânului de pământ. O atare interpretare nu rezultă însă în chip lămurit de nicăeri. O serie de fapte, pe cari le vom înșira mai jos, dovedesc dimpotrivă că, cel puțin în epoca dela 1400 încoace, rumânul apare legat de stăpânul său, nu de moșie.

3. Legătura rumânului cu stăpânul. Părerea că rumânul era lipit de pământ se sprijină în deosebi pe credința că el era un om fără ocină proprie, trăind pe moșia stăpânului său, pe care

moșnenilor din Titești. Un alt document care arată că rumânul putea avea moară este acela dela *Arh. Stat. Secția Istorică*, din 1583, Iunie 10.

¹ *Acad. Rom.* pach. 158, d. 30.

² Printr'un zăpis din 4 Iunie 1684 Drăghici din Cărligați „și eu Crăstea, rumânul dumnealui Stroe vel vistier de sat de Ștefănești”, vând lui Iordache postelnicul, feciorul lui Trufanda vistierul, „viile noastre den dealul Ștefăneștilor, câte am arătat noi... răzoare (*alb*) drept bani gata ughi 130... cu știrea tuturor oamenilor noști și a megiașilor den înprejurul locului”. (*Acad. Rom.* pach 29, d. 260).

³ Vezi zăpisul din 9 Octomvrie 1645 pe care Stoica paharnicul din Dragomirești îi dă lui Constantin postelnicul sârdarul “cum să se știe că s’au fost cumpărat nește vii dela nește rumâni ai mei în dealul Loloștilor, însă dela Stan Aricescul 2 pogoane și jumătate și dela Dragomir un pogon, iar după aceia dumnealui ș’au cumpărat și vinăriciul dela mine, cum să cade, drept bani gata (*alb*)”. (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 58, d. 12)

⁴ I. Bianu, *Documente românești*, p. 54.

sub nici un cuvânt nu o putea părăsi. Documentele cunoscute par în adevăr să îndreptățească această credință. Rumânul este în general un om fără pământ, care nu este slobod să părăsească moșia stăpânului său. Sunt totuși cazuri când *el trăește pe ocina lui proprie, ori când obține dela stăpânul său învoire de a se strămuta pe o moșie străină*,.

a) *Rumânul proprietar*. Am văzut mai sus că prin căsătorie cu fata unui moșnean, rumânul putea deveni proprietar. Dar el putea și personal aibă moșie, fără ca situația lui de rumân să influențeze câtuș de puțin însușirea lui de proprietar. În secolul al XVII întâlnim moșneni cari se vând rumâni numai cu o parte din moșia lor, păstrându-și dreptul de proprietate asupra părții celeilalte. Megiașii din Hurezi, cari se vânduseră rumâni cu moșia lor lui Radu clucerul Buzescu, mai au încă moșie nevândută „peste râu la Chilii și cu vii“, pe care și-o stăpânesc până pe timpul lui Matei Basarab, când o vând și pe aceea Elenii, soția Radului banul Buzescul¹. Cei din Vaideei pretindeau că atunci când se vânduseră lui Matei Basarab, care-i dăruise mănăstirii Bistrița, își păstrasera moșia Floreștii din acelaș hotar, pe care sub Grigore Ghica o vând apoi lui Socol Rămescul².

Rumânul putea să cumpere moșie și să o stăpânească ca oricare om liber fără nici o împiedicare din partea stăpânului său. Vădislav din Golești cumpără viea unui judec sau moșnean de acolo³. Rumânii din Bezdead, dăruiti mănăstirii Vierosul în 1573 de Șerban postelnicul și mumă-sa Anca Băneasa, cumpără în domnia lui Gavriil Moghilă satul Știubeia din Mehedinți, pe care cu învoirea ctitorilor îl dau mănăstirii ca să-i libereze de rumânie împreună cu moșia lor, să fie judeci. Dar pentru că satul Ștubea era departe și mănăstirea nu avea nici un ajutor dela el, egumenul, nemulțumit, cu schimbul, ridică pâra sub Matei Basarab, care hotărește ca mănăstirea să-și ție Bezdeadul, „iar cu satul Ștubea să facă rumânii din Bezdead ce vor vrea“⁴. Iată un sat de rumâni stăpânind un alt sat de rumâni!

Documentele în cari rumânii apar ca proprietari sunt destul de numeroase. În domnia lui Mihnea Vodă, Stan, marele spătar, dăruiește mănăstirii Cătăluilui, între altele, „două mori pe moșia satului Clătești și cu livedea și cu braniștea care este împrejurul morilor“, pe cari le cumpărase „dela niște rumâni ai lui dela Clătești, anume Dobrin și Standul și Fiera și dela părtașii lor drept 2.000 aspri de argint“⁵. Niște rumâni se judecă sub Petru Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul, cu Manea Vulpariul Gaulea pentru moșie în Golești⁶. În domnia lui

¹ Hrisovul Buzeștilor publ. de Gr. Tocilescu în *Tinerimea română*, 1898, p. 119.

² Vezi documentele din 16 Martie 1638 și 17 August 1681 la *Arhivele Stat. Condica mănăstirii Bistrița*, No. 86, f° 365 și 372.

³ În 1656 rumânii din Golești vând egumenului dela Brădet, Dositei, „o vie a unui rumân anume Vădislav, pentru că au fugit și ș'au lăsat birul și nevoile de le-am plătit toate noi satul în 5 ani. Și această vie o am vândut-o noi care scriem mai sus. Și s'au aflat moșia pe partea judecească, iar lui i-au fost de cumpărătoare. Iar această vie, ce s'au vândut, s'au vândut cu știrea tuturor judecenilor și tuturor megiașilor... Iar de nu va sta viia stătătoare să aibă mănăstirea a căuta la Nedelco și la Tăune să ia vie pentru vie“. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, 1, No. 265, f° 351).

⁴ Hrisovul lui Matei Basarab din 10 Iulie 1646 la *Acad. Rom.* în Ms 292 f° 394—6.

⁵ Vezi actul de confirmare din 27 Ianuarie 1581 dat de Mihnea Vodă mănăstirii Cătăluilui pentru satele și moșiile cu cari o înzestraseră ctitorii ei, Stan, marele spătar, și jupâneasa lui Caplea, fata lui Teodosie banul. (*Arhiv. Stat. Secția istorică*; original slav cu traducere din 1752 de Luppu dascălul).

⁶ Vezi actul de întărire din 5 Decembrie 1567 dat de Petru Vodă lui Manea Vulpariul Gaulea la *Arhiv. Stat. Valea*, pach. 10. d. 3; orig. slav cu traducere veche.

Alexandru Vodă, urmașul lui Petru, un rumân din Brătivoești avea pretențiuni asupra părții de moșie de acolo a jupânesei Caplei și fraților ei¹. Doi rumâni din Racovița, Dragomir Bran, se pârăsc înaintea lui Mihnea Vodă cu Barbul postelnicul și nepoții lui pentru o parte din acel sat². Alți rumâni din Piscani vând stăpânului lor niște moșie zălogită lor și nerăscumpărată.³

Faptul că rumânul putea fi proprietar este de o extremă importanță. Lipsa pământului nu constituia prin urmare o condiție indispensabilă rumâniei. Cineva putea să trăească pe ocina sa proprie, cu care stăpânul nu avea nici un amestec, și totuși să fie rumân. Stănislav din Nenciulești (Teleorman) se vinde rumân Doamnei Ilinca a lui Matei Basarab „el numai, capul lui, fără de moșie ce are el în Nenciulești, însă stânjeni 100”; când în domnia lui Grigore Ghica el se răscumpără dela spătarul Radu Năsturel din Fierăști, nepotul Doamnei Ilinca își răscumpără iarăș numai capul fiind stăpân asupra moșiei. „Și i-am dat răscumpărătoarea, să răscumpere el capul lui drept ughi 4“, spune Radul spătarul în zăpisele pe care i-l dă la 17 Iunie 1663.⁴

În asemenea cazuri rumânia nu mai poate fi interpretată ca o lipire de pământ. Rumânul trăind pe ocina lui, — se întâlnește în documente chiar expresia de „ocină rumânească”⁵ — lipirea de această ocină nu ar avea nici un sens. Dependența de pământul ce-i aparține în plină proprietate, și pentru care nu are față de stăpânul său nici o obligațiune, ar fi o dependență de sine însuși. Când rumânul e proprietar și trăește pe pământul lui, rumânia nu se poate înțelege decât ca o legătură cu stăpânul, nu cu pământul.

b) *Dreptul de strămutare a rumânului. Găleata.* La aceeași concluzie ne duce și o altă constatare foarte importantă. Rumânii nu trăește numai pe ocina lui proprie sau pe cea a stăpânului său. În unele împrejurări el se poate stabili, în chip statornic, și pe altă moșie, cu condiția însă de a îndeplini față de stăpânul său anume îndatoriri. Putința de strămutare a rumânului este neîndoielnică. Documentele cari o atestă, deși puține, sunt însă categorice. Avem în această privință, un act foarte important dela Mircea cel Bătrân, cu următorul cuprins: „Io Mircea marele voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, cat-am domnia mea această poruncă a domniei mele satului mănăstirii dela Cozia, carele iaste la gura Ialomiții

¹ Vezi actul de întărire dat de Alexandru Vodă la 31 Iulie 1573 mănăstirii Codmeana, la *Arhiv. Stat. Codmeana*, pach. 1; orig. slav cu trad. din 1847.

² Vezi actul de întărire dat de Mihnea Vodă la 7 Maiu 1583 lui Barbul postelnicul și nepoților lui Vintilă, Socol și Stanciul pentru satul Racovița, la *Arhiv. Stat. Hurezi*, pach. 22, d. 1-2; orig. slav cu două traduceri.

³ La 18 August 1566 Petru Vodă întărește lui Vlaicul logofătul și fratelui său Mihnea satul Năpârtenei, a treia parte din Berivoești și partea Nanciului toată din plaiul Piscaniului. “Fiindcă a pus Nanciul partea sa zălog la niște oameni din Piscani, anume Cârștian și Stăvilă drept 200 aspri, iar acești oameni din Piscani au fost rumâni și slugi ale lui Vlaicul, și Vlaicul logofătul le-a lăsat dările pe 20 de ani pentru partea lui Nanciul de plai, ca cum ar fi cumpărată.” *Arhiv. Stat. Valea*, pach. 16, d. 11; orig. slav. cu trad. de Ilie Bărbulescu).

⁴ *Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Codmeana*, f° 86. Pentru **vecini** în Moldova vezi și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 264, n. doc. din 1670, Maiu 8.

⁵ Vezi documentul din 1635, Aprilie 13 la Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 20-21, publicat în rezumat și de N. Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 469. Un alt document, din 1682, Septembrie 10(?) menționează „ocina rumânilor” (N. Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 449).

<Cărărenii>, ca oricarele a pofti și va iubi din oamenii cari lăcuiesc prin satele boierești, mari și mici, ca să meargă în satul mănăstirii să fie slobod de toate dăjdiile și să nu îndrăznească nimenea a-i opri sau a-i sminti până la un păr, ci să fie slobози de toate dăjdiile, mici și mari, că oricarele să va împotrivi acelui om ca să-l supere, sau din boieri, sau din oamenii domnești, sau din vameși, sau din găletari, de va supăra pre acel om, unul ca acela va lua mare blestem dela Dumnezeu și dela prea curata lui Maică, și să ia parte cu Iuda și cu Arie și să-i fie răsplătitoru Sf. Troiță aicea și în veacul cel viitoriu. Și va lua și dela domnia mea mare răotăte și urgie. Și nimenea să nu îndrăznească a face ceva împotriva poruncii domnii mele”¹. Intr’un act de scutire pe care Radul cel Mare îl dă la 9 Ianuarie 1498 mănăstirii Tismana pentru satele Bahna, Vârful Vladului și Clicevățul cuprinde și următoarea dispozițiune: „Câți rumâni va vrea să meargă în satele sfintei mănăstiri, pârcălabii să nu îndrăznească a-i opri, fără numai să le ia găleata, pentru că cine îi va opri, rău va păți”². Pârcălabii erau administratorii satelor boierești. Dacă rumânii le plăteau *găleata*, ei nu puteau așadar să-i împiedece de a merge să se stabilească aiurea.

Ce era această găleată și în ce scop se plătia, ne arată următoarele două documente din secolul XVII. Intr’o carte din 11 Maiu 1644, prin care Matei Basarab întărește mănăstirii Topolnița stăpânirea asupra unor rumâni cari erau dorobanți la Tâmba, în Mehedinți, el adaogă: „Așijderea și voi carei sinteți rumâni și vă lasă egumenul la slujbă de a lui bună voie, să căutați, dacă veți vedea această carte a domnii mele, iar voi seau să lucrați la mănăstire ca niște rumâni, seau să va dați găleata, altă nimic să nu vă pae glumă, că apoi [veți] avea mare certare de cătră doomnia mea”³. Rumânii lăsați de egumen la slujbă sunt aceia cărora li se îngăduise să se înscrie între slujitori, adică să se facă ostași. Domnul le poruncește deci ca ori să lucreze la mănăstire cum lucrau rumânii, ori să plătească *găleata*. Vom vedea mai departe că îndatorirea de căpetenie a rumânului către stăpânul său o formează *lucrul* sau *claca*; dijmă și dări plătește tot omul, din orice treaptă socială ar face parte, care se folosește de pământul altuia; orice om liber le plătește și rumânul atunci când se hrănește pe pământul stăpânului său. Dar ceea ce-l deosebește pe el de omul liber este obligațiunea *lucrului*, pe care el îl datorește chiar când nu se hrănește pe moșia stăpânului său. Când însă el e stabilit aiurea și nu-și poate îndeplini această obligațiune, o înlocuiește printr’o dare specială numită *găleată*. Alternativa în care porunca lui Matei Basarab pune pe rumânii mănăstirii Topolnița înscriși între slujitori, ca ori să lucreze la mănăstire ori să-și dea găleata, arată lămurit caracterul acestei dări, care înlocuia claca.

Un alt document, tot dela Matei Basarab, confirmă și completează pe cele două aduse mai sus. La 12 Ianuarie 1646 Matei Basarab întărește mănăstirii Cozia și egumenului Ștefan stăpânirea asupra unui rumân anume Pavel din Vădăstrița, „care rumân iaste al sfintei mănăstiri de moșie, și tot l-au ținut sfânta mănăstire cu bună pace până au fugit din Vădăstriță; ar după ce au fugit, aflatu-l-au părintele egumenul la București”⁴, și au vrut să-l ia

¹ *Arhivele Statului, Condica mănăstirii Cozia*, nr. 18, f. 241.

² Al. Șefulescu, *Tismana*, 1909, p. 206. Actul se află în traducere la *Arhivele Statului în Condica mănăstirii Tismana*, II, f° 167. Originalul slav, cu o traducere de Dioinisie Eclesiarhul e în Secția Istorică.

³ *Acad. Rom.* pach. 130, d. 96.

⁴ Sat în Oltenia.

să-l ducă la sat, iar Pavel el au căzut cu rugăciune la egumenul să-l lase acolo să șează, să-i dea găleată. Iar când au fost acum l-au apucat, să-l ducă la sat, iar Pavel s'a sculat cu pâra, zicând cumcă nu iaste rumân, nici are nici o treabă cu dânsul sfânta mănăstire, iar părintele Ștefan egumenul el au scos și zăpisul ce i-au fost făcut să-i dea găleată, scriind cu multe mărturii¹.

Se constată așadar ca rumânul putea să se stabilească oriunde, plătind stăpânului său o dare numită găleată, care înlocuia claca. Aceasta constituie o dovadă sigură că el era legat de stăpânul său, nu de pământ.

Dacă strămutarea constituia un drept al rumânului, ori i se acorda doar prin toleranța stăpânului, e o chestiune asupra căreia documentele aduse mai sus nu sunt de acord. Acela al lui Radu cel Mare arată că stăpânii nu-și puteau opri rumânii ca să se mute în alte sate, dacă ei plăteau găleata; din celelalte două reiese dimpotrivă că ei se puteau strămuta aiurea numai cu îngăduirea stăpânilor. Cu toate că documentele se contrazic, adevărul nu este tocmai greu de întrezărit. Existența unei dări anumite, aceeași în toate cazurile, pe care unii strămutați trebuiau să o plătească stăpânilor lor, constituie un puternic indiciu că, la început cel puțin, strămutarea era un drept al lor. Dacă ea ar fi atârnat de bunul plac al stăpânilor, încuviințarea acestora s'ar fi dobândit în condițiuni variate. De altfel este foarte probabil că, din cauza îndoitei sarcini pe care rumânul strămutat avea să o suporte, către stăpânul său și către proprietarul locului unde se stabilise, numai puțini se vor fi putut folosi de acest drept. Se înțelege că și stăpânii vor fi pus la rândul lor tot felul de piedici exercitării lui. Porunca lui Radu cel Mare pare să fi fost provocată tocmai de asemenea piedici. În secolul al XVII rumânul nu se mai strămuta decât cu învoirea stăpânului său.

c) *Rumânul despărțit de moșie*. Legătura rumânului cu pământul este un drept al lui, pe care el și-l creează prin ameliorările pe cari le face pe locul unde se hrănește — casă, moară, vie, livele ori curătură — ameliorări cari sunt proprietatea lui. Prin ele își unește soarta sa de a pământului, devenind nedeslipiți.

Când însă rumânul nu are asemenea îmbunațiri, atunci stăpânul poate să dispună de persoana lui deosebit de moșie².

1. El își mută rumânii dintr'un loc într'altul, sau îi strânge de pe mai multe moșii pe una singură. În domnia lui Simion Moghilă (1601 - 2), Teodosie logofătul Rudeanul, cronicarul, iea pe niște rumâni din Șoaș și-i duce pe moșia sa Căcaleți; peste 31 de ani, mănăstirea Bistrița, dovedind că rumânii erau ai ei, este împuternicită de Matei Basarab să-i ducă îndărăt în satul lor de origine³. Mănăstirea Banului din Buzău își mută rumânii din Meteleu

¹ *Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18 f° 294. Acum se explică ce era acea enigmatică „găleată de eșire”, plătită de rumânii fugari ai lui Cârștian dela Ohaba, de care care e vorba în cunoscutul document al lui Radu Mihnea din 24 Aprilie 1613. (C. Giurescu, *Vechimea rumâniei* p. 515; <cf. mai sus, p. 95—6, documentul concludent din 28 Aprilie 1646>.

² Asupra acestei chestiuni vezi și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 277 și n., și A. D. Xenopol, *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, în *Viața românească*, Anul VIII, 1913, p. 186—7.

³ Porunca din 15 Martie 1633, prin care Matei Basarab împuternicește mănăstirea Bistrița, „să ia niște rumâni ai sfintei mănăstiri anume Cârștea și cu ceilalți rumâni toți din sat din Căcaleți, să-i ducă la moșia lor la Șoaș, cu tot ce vor avea pentru că acești rumâni ai sfintei mănăstiri fost-au împresurați de Teodosie logofătul Rudeanul în zilele lui Simeon Voevod, fiind Rudeanul puternici, și i-au luat de i-

și Albești pe ocina din Maxin, obținând apoi pentru ei dela Radu Mihnea mai multe scutiri¹. In domnia lui Matei Basarab mănăstirea Snagovul își strânge rumânii de prin toate seliștele în satul Piscul Snagovului².

2. Când se fac schimburi de sate, proprietarul satului cu mai mulți rumâni își reține pe cei ce trec peste numărul celor primiți în schimb. O asemenea condiție se găsește în zăpisiul din 13 August 1663 prin care Negoiaș postelnicul face schimb cu Vădislav din Belcini dându-i părțile lui din satele Fântâna și Salcia (Mehedinți) cu rumânii, pentru partea lui Vlădislav din Corbi (Vlașca), tot cu rumâni. „Și se potrivesc spune zăpisiul, rumâni cu rumâni, iar la care vor fi rumâni mai mulți să aibă a întoarce unul la altul”³.

3. Adeseori proprietarul își vinde moșia și păstrează rumânii. Am menționat mai înainte două procese dela începutul secolului XVII provocate de niște vânzători cari, fiindcă în actele de vânzare vorbeau numai de moșie, pretindeau că nu și-au vândut și rumânii⁴. Cu toate că ei sunt rămași, dar faptul că asemenea pretențiuni se putuseră ridica, arată în deajuns că vânzarea moșiei deosebit de a rumânilor era în uz. De obicei când se vindea numai pământul, oprindu-se rumânii, se arăta acest lucru în chip deslușit. Un oarecare Andrei, vânzând în 1628 doi rumâni din Copăcenii lui Vlad vistierul, spune că moșia pe care o avusese acolo o vânduse mai înainte tot lui. „Ocini câte am fost avut în acel sat, fost-am vândut mai dinainte vreme tot dumnealui, iar rumânii mai sus scriși fostu-i-am lăsat mie, iar acum ajunsu-m’a nevoia și vândutu-i-am dumnealui, ca să meargă la moșia lor iar la Copăcenii”⁵. La 16 Ianuarie 1650 banul Teodosie Buzescul vinde lui Vlădislav postelnicul și Barbu paharnicul părțile lui de moșie din mai multe sate împreună cu rumânii; între ele se cuprinde „partea mea din Salcia, a patra parte, cât am ținut eu, moșie și cu rumâni câți se vor afla. Inșă din Salce rumânii nu mi-am vândut, nepoți dorobanțului, anume Lupul și cu frații lui anume Ion și Udrea, și Lepădat sin Stanciului; ailalți, câți se vor afla, să fie tot pe seama domnii lor”⁶.

4. In unele cazuri proprietarii dau rumâni în schimb pentru moșie. Alexandru Iliș înțărăște la 21 Octomvrie 1628 schimbul pe care Nan postelnicul din Bărbătești îl făcuse cu doi nepoți ai săi, cărora le dăduse „doi rumâni dela Șotânga fără de moșie, anume Radul și Gherghina, cu copii lor, și cu un cal drept 2.400 aspri”, pentru partea lor din Grădiștea de

au dus la Căcaleți”. Acum egumenul se pârîse cu Staico paharnicul Rudeanul, care este rămas (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Bistrița*, No, 86, f° 265).

¹ Vezi hrîsoful de întărire și scutire din 7 August 1621 al lui Radu Mihnea: „Iar după aceia călugării dela sfânta mănăstire... au strâns pre toți rumânii dintr’aceste sate, din Meteleu și din Albești, de i-au mutat pre ocina mănăstirii din Macsin, ca să lăicuiască acolo”. (*Arhiv. Stat. Banul*, pach. 11, d. 11—12 ; orig. slav cu traducere veche).

² Vezi actul de întărire dat mănăstirii de Antonie Vodă la 24 Maiu 1669 pentru acest sat, la *Acad. Rom. Ms* 1450, p. 248. Cf. și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 265, n., doc. din 1728, Iulie 12 și p. 269 n., doc. din 1662, Februarie 4.

³ *Acad. Rom. Ms.* 2070, p. 158.

⁴ Vezi mai sus p. 152.

⁵ *Acad. Rom.* pach. 42, d. 43; citat de A. D. Xenopol în articolul: *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața Românească*, VIII, (1913), p. 186.

⁶ *Acad. Rom. Ms* 2070, p. 159.

sus¹. În timpul lui Mihai Viteazul Radu clucerul Buzescu face schimb cu mănăstirea Vieroșul dându-i 4 rumâni la Izvorani pentru partea mănăstirii din satul Dobrușa². Jupâneasa Caplea, fata lui Teodosie Buzescu banul, dă mănăstirii Dobrușa partea ei din satul Dobrușa luând în schimb „niște rumâni... anume Stancul cu frate-său Vlad și cu un copil anume Ion, feciorii lui Bogdan din sat din Crivina”³.

5. Se fac și schimburi de rumâni cu țigani. Pană cămărașul dă Doamnei Elina a lui Matei Basarab un țigan pentru doi rumâni ai ei din Herești, cari trăiau pe lângă casa lui la Părdești „cap pentru capete”⁴.

6. Adeseori stăpânul își vinde rumânii ori îi dăruiește. În domnia lui Radu Paisie (1535-45), clucerul Radu Golescu cumpără rumâni și-și face sat pe poiana Urâților, pe care i-o dăruise Domnul la căsătoria lui⁵. La 10 Martie 1649 Radu logofătul vinde lui Ianache spătarul, fiul lui Socol clucerul, „un rumân anume Dragul din Jugur cu feciorii lui Dragul i Radul, și cu câți îi va mai da Dumnezeu, însă... fără de moșie, drept aspri 6,600, fac ughi 33”⁶. Daniile de rumâni sunt iarăși destul de numeroase. Radu Buzescu dăruiește pe Vlad vistierul cu niște rumâni din satul Crivina fără de moșie⁷. Alexandru Ilișă întărește la 21 Octomvie 1628 lui Nan postelnicul din Bărbătești, între altele „și un rumân anume Stroe cu copii săi, fără de moșie, ce l-au dăruit Hrizan postelnicul (fratele lui Nan) nepotei sale Stancăi”⁸. Mitrea slugerul din Mihăești, înfrățindu-se sub Leon Vodă cu Arsenie postelnicul din Pitești, îi dăruiește pentru frăție un rumân, primind și el în dar dela acesta 10 coti de grana. „Însă au dăruit Mitrea slujerul pe Arsenie postelnicul cu acel rumân, Roman cu feciorii, și numai capul lui fără delniță și fără moșie”⁹.

Din toate aceste fapte reiese că în epoca dela 1400 încoace rumânia are mai mult caracterul unei atârări de stăpân decât a lipirii de pământ. Legătura rumânului cu pământul decurge din faptul că el este muncitor agricol, că îmbunătățirile pe cari le face pe pământul pe care-l cultivă sunt proprietatea lui, și că atât el cât și moșia aparțin mai totdeauna aceluiaș stăpân. Dar nu această legătură, care este un drept al lui, constituie rumânia, ci atârarea în care se găsește față de stăpânul său.

Să cercetăm acum ce obligațiuni decurg din starea de rumânie.

¹ *Ibidem*, Ms 1448, p. 16—19.

² Vezi actul din 22 Februarie 1625 pentru anularea schimbului la *Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, f° 446.

³ *Arhiv. Stat Condica Brâncovenească*, I, No. 205, f° 270.

⁴ Vezi zăpăsul de schimb al Doamnei Elina din 11 Noemvrie 1652 la *Arhiv Stat. Brâncoveni*, pach. 22, d. 20.

⁵ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom. Seria Tom. XXXVII*, 501.

⁶ *Acad. Rom.* Ms 1448, p. 634.

⁷ Mențiune cu prilejul unei judecări din. 1701 între mănăstirea Dobrușa și Hriza Murgescul pentru satul Crivina. (*Acad. Rom.* Ms 2083, fo. 203 v.).

⁸ *Acad. Rom.* Ms 1448, p. 16-19.

⁹ Vezi actul de întărire dat de Matei Basarab în 1642 lui Arsenie postelnicul pentru fiii rumânului ce-i fusese dăruit de Mitrea slugerul, la *Arhiv. Stat Safta Castrișoaia*, pach. 5, d. 2.

III.

Îndatoririle rumânilor.

Rumânul datorește stăpânului său *găleată*, *dat* și *lucru*. Iată cum sunt înșirate în documente aceste îndatoriri. Gavrii Moghilă, întărind la 1 Aprilie 1619 mănăstirii Tismana satul Corzii cu rumânii, împuternicește preegumen și călugări „de să ia rumânilor dela Cori datu și găleți și să lucreze cu ei tot lucru ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ș’alalți rumâni... Derept aceia să fie volnici călugării... să ție satul lor Corzii cu bună pace și să le ia gălețile și daturile și să-i lucreze cum iaste legea și cum iase mai sus scris”¹. Domnul nu făcea de altfel decât să repete și în actul de întărire condiția pe care o pusese călugărilor Ion slugerul, când dăruie acest sat mănăstirii, ca să nu-i asuprească pe rumâni cu lucru, „numai să-și dea datul și gălețile i să clăcuiască cum or clăcui² și alți vecini pre la alți boeri”³. Subt Alexandru Iliăș, Constantin cuparul se plânge divanului împotriva rumânilor săi dela Strehaiia, cari pretindeau că s’au răscumpărat de rumânie. La 29 Octombrie 1627, domnul scrie satului să vie cu cărțile la divan la Sfântul Nicolae să stea de față, că de nu vor veni „vă dau să-i fiți rumâni, cum ați fost de moșie, și să fie volnic a vă ținea, să vă ia datul den toate bucatele, și găleata și să-i lucreți ce-i va trebui”⁴.

Sub numele de *găleată* se înțelegea dijma din produsele pământului; *datul* consta din dările pentru pășunatul vitelor, numite în general bucate, *lucrul* era claca. Să ne ocupăm de fiecare în parte.

1. **Găleata.** Dreptul de folosință al rumânului asupra părții necultivate a moșiei stăpânului său pare să nu fi fost, în principiu, mărginit de nici o îngrădire. El era slobod să lucreze ori cât pământ i-ar fi fost de trebuință. De fapt însă dreptul acesta se reducea la cultivarea întinderii trebuitoare pentru îndestularea nevoilor sale. Așa se explică de ce pământul cultivat

¹ I. Bianu, *Documente românești*, p.44. Documentul a fost publicat și de A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p.398, după o copie din *Condica mănăstirii Tismana dela Arhivele Statului*. Într’un alt document, din 1626 Iulie 5, privitor la satul Corzii, Domnul poruncește: “Derept aceia și tu Predo... încă să te ferești... nici s-i mai dătuești, nici să-i dijmuești, ci să ia sfânta mănăstire tot venitul” (I. Bianu, *Documente românești*, p. 126)

² Aci cuvântul vecini este întrebuințat cu înțelesul de rumâni. Vezi mai sus p. 192.

³ I. Bianu, *Documente românești*, p. 46.

⁴ *Ibidem*, p. 142—3.

de un rumân, sau „delnița” lui, avea mai pretutindeni cam aceeaș mărime, ceea ce determină uneori pe proprietari, ca în loc să-și împartă moșia, să-și împai’ță numai rumânii¹.

Rumânii cultivă, din tată în fiu, aceleași delnițe; îmbunătățirile făcute de ei constituiau, cum am văzut², proprietatea lor. Stăpânii nu-i puteau muta de pe ele, și ei aveau tot interesul să nu și le schimbe. Expresiunile „o delniță cu un rumân” sau „un rumân cu delnița lui” sunt sinonime³.

Din recolta sa rumânul trebuia să dea o parte stăpânului. Această parte este numită în documente *găleată*. Iată în această privință încă două documente pe lângă cele aduse mai sus⁴. Mihnea Vodă scrie lui Mihai, banul Mehedințului, că i s’au jeluît călugării dela Tismana că au niște sate în acel județ către munte, și „nu vor să dea găleata și dajdea sfintei mănăstiri, precum iaste legea, și precum dau și alți rumâni *găleată* și *dajde* la boierii lor”⁵ poruncindu-i să meargă cu câțiva călugări la acele salte „ca să dea găleata și dăjdiile sfintei mănăstiri, însă pre deplin, ci cum dau și alți rumâni altor mănăstiri sau la alți boieri, așa să dea și ei”⁵. Acelaș domn poruncește slugilor lui Danciul armașul din Brâncoveni ca să lase în pace satele Comoșteni, Drâncea și Caracal, pe cari jupâneasa Marga le dăduse mănăstirii Glavacioc. „Și a luat sfânta mănăstire gălețile și dările și tot ce este venitul boeresc, iar când este acum voi ati mers la aceste sate de ai luat gălețile și dările de a doua oară”⁶.

Este de observat că numai dijma rumânilor purta numele de *găleată*; aceea dată de *oamenii liberi* se numia simplu *dijmă*. Intre ele nu s’a făcut până acum nici o distincțiune; s’a crezut că rumânul plătia aceeaș dijmă ca și omul liber care cultiva pământ străin. Ele nu sunt însă identice. Dijma ni-i foarte bine cunoscută. Ea se lua „din toată hrana”, adică din *toate* produsele pământului: cereale, legume, grădini, în, cânepă și fân. Numeroase documente din secolele XVII și XVIII dovedesc caracterul general al dijmei⁷.

¹ Vezi mai sus, p. 152—155.

² *Ibidem*, p. 155—157.

³ La 13 Fevruarie 1574 Alexandru Vodă întărește lui Mogoș din Stănești moșia sa de acolo, peste care așezase pe fetele sale Dobra și Sora, neavând alți capii. „Insă fiice-sii Dobrei a dat o delniță cu un **rumân anume Drăghiciu** înainte” (*Acad. Rom.* Ms 1448, p. 276).

Anca, jupâneasa Cedrii logofătului, lasă mănăstirii Viersol averea ei, „fără numai un **rumân Neagoe cu delnița lui** din satul meu din Purcăreni” îl lasă bisericii din sat, unde avea să fie îngropată. (Vezi doc. din 31 August 1576 la *Acad. Rom.* Ms 2921, f° 57).

⁴ Pag. 171—172.

⁵ Documentul cu data 1 Ianuarie, fără an, se află la *Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 2 netreb. d. 13. original slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul. A fost publicat de A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 283.

⁶ Documentul din 8 Ianuarie, tot fără an (*Acad. Rom.* Ms 1449, p. 296) a fost publicat cu omisiuni de generalul P. V. Năsturel, în studiul *Radu Vodă Șerban și Matei Basarab* în *Literatură și artă română*, 1907, p. 563.

⁷ Iată câteva exemple :

La 5 Martie 1631 Leon Vodă împuternicește pe popa Gavriil dela biserica din București a lui Ghionma banul să spargă casele unor oameni, cari se așezaseră pe ocina dela Obilești a bisericii „și nemica nu vor să dea al zecelea, ce iaste venitul și dijma de pre acea ocină. Derept aceia domnia mea am judecat și am dat ca să fie volnic părintele... să-și ia dijma de în toate al zecelea de pre ocina beserecii, ce scrie mai sus, și den grădini și de în pâine și den fân și de în toate, cum iaste obiceiul. Iar care om nu va vrea să dea, să aibă a-i spargere casa și să-l gonească de pre ocină să se ducă într’altă parte unde va ști”. (*Arhiv. Stat. Bradu*, pach. 10 d 2)

În ceea ce privește găleata suntem mult mai slab documentați. Știrile pe cari le avem asupra ei sunt puține și laconice. Există însă o altă *găleată*, cea domnească, despre care suntem ceva mai bine informați. Între *găleata boierească* și *găleata domnească* nu era, după cât se pare, decât deosebire de destinațiune și, poate, ca la vinăriciu, și de porție. Cel puțin până acum nu cunoaștem nici un fapt care să ne îndreptățească a susține că ar fi fost diferite. Una era dijma către proprietar, cealaltă către domnie, luate din aceleași produse. Între ele exista acelaș raport ca între vinăriciul boieresc, luat de stăpânul locului, și cel domnesc, cuvenit domniei. Găleata domnească nu era o dijmă generală; ea se lua numai din grâu, orz¹ și fân². Celelalte cereale, legumele, inul și cânepa nu dau dijmă domniei. Găleata boierească se lua tot numai din aceste produse. Pentru grâu și orz avem și o dovadă documentară. Alexandru Vodă, întărind Mitropoliei la 7 Septemvrie [1569] salul Băneștii de pe Ruia, o împuternicește în acelaș timp „să-și strângă grâul și orzul și toate bucatele câte luaseră boierii din Cornățeni până la un fir de păr”³. Grâul și orzul corespund aci găleților din alte documente⁴.

Radu Leon împuternicește la 9 Iunie 1668 mănăstirea Clocociovul „de să-și ia dijma de pre toate moșiile sfintei mănăstiri, den grâu, den meu, de orzu, den fânuri, den in, den cânepă, tot den zece 1, precum este obiceiul, și den grădini. Așisderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rămători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc slobod, izleaz, dela tot omul să aibă a-ș luaie călugării dijma, venitul sfintei mănăstiri, și dela boiari, și dela slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanț, au măcar ce fel de slujitor ar fi, hrânindu-să și având bucate pre moșiile sfintei mănăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate duple obicei” (*Arhiv. Stat. Clocociov*, pach. 11, d. 14)

La 30 Octomvrie 1703 Constantin Brâncoveanu împuternicește pe egumenul dela mănăstirea popei Robului din Dolj „să-și strângă și să-și ia toată dijma și venitul depe moșia sfintei mănăstiri ce se chiamă Plopul ot sud (*alb*) dela tot omul, ver fie turc, sau sârb, au grec, au alți oameni străini sau măcar oameni de țară, slujitori, neguțători, birnici sau măcar ce fel de om ar avea bucate, sau suhaturi de boi, au de oi, de bivoli sau rămători în păduri pre această moșie Plopul, sau măcar arătură în grădini, dela tot omul să fie volnic părintele egumenul să-și ia venitul din suhaturi și dijma din grâu, din meu, din orzu, din ovăs, din cânepă, din in, tot din zece una, duple obicei. Așisderea din fânețe și din stupi și din toate bucatele ce s’ar afla la el, de pește, pe moșia sfintei mănăstiri, dela tot omul să aibă a lua călugării dijma și venitul moșii.” (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, 182)

¹ Una din daniile cele mai obișnuite către mănăstiri este merticul de grâu din gălețile domnești. Orzul este mai rar pomenit. Vezi s. ex. confirmarea de către Radu cel Mare la 19 Iulie 1498 a daniei pe care tatăl său Vlad Vodă o făcuse mănăstirii Râncăciovil: „Și iarăși i-a dat venitul vinăriciului din Cârștieni, ce se va cădea domnesc, și gălețile ohabnice din venitul domnesc dela grâu și dela orz din județul Pădureț, satele anume Iacovești și Dobreștii, și din județul Vlașca iarăși din venitul domnesc dela grâu și dela orz, satele anume Bănești și Dobrineștii și Vaideeștii și Găeștii și Străoștii (*Arhiv. Stat. Nămăești*, pach. 2, d. 1; traducere din 1845 de G. Peșacov). Pe vremea lui Brâncoveanu, care a desființat-o, găleata domnească se lua tot numai din grâu și orz. (*Condica vistieriei*, p. 62, 146, 238, 277, 302, 429 și 486).

² Găleata de fân este ceva mai rar menționată în documente. O întâlnim mai ales în actele de scutire. La 15 Iunie 1633 Matei Basarab scutește satul Turcineștii din Argeș al mănăstirii Topologul „de bir, de oae seacă, de cal, de bou, și de **găleată cu fân**, de miare cu ceară, de dijmă de stupi, de gorștina de oi, de porci, de vinărici, și de toate slujbele și mâncăturile câte sunt preste an”. (*Acad. Rom.*, pach. 90, d. 32). În actele slavone este numită: [...](N. Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 156).

³ Columna lui Traian, I, 40.

⁴ Vezi mai sus p. 172—174.

Numele de *găleată* (în documentele slavonești [...]) vine de sigur dela măsura cu care se făcea dijmuirea. Este curios însă că denumirea aceasta se aplică numai la dijma rumânilor, nu și la aceea a oamenilor liberi. Găleata pare să fi fost de mărimea baniței. Ea s'a întrebuințat ca măsură de capacitate cam până pe timpul lui Matei Basarab¹. De atunci înainte a rămas ca denumire aplicată a dijma domnească; ca măsură de capacitate se întrebuințează numai *obrocul*. Erau două feluri de obroace: mari și mici². Cel mare avea 44 de oca, iar cel mic 22³.

Pe lângă găleată rumânii mai dau stăpânilor lor dijma din fân și din vin.

Dijma de fân este menționată foarte rar. Am întâlnit-o o singură dată într'o carte domnească din 4 Noemvrie 1620, prin care Radu Mihnea, împuternicind pe egumenul dela mănăstirea Sf. Ioan din București „ca să ia vama de pește dela rumânii mănăstirii din Vlădeni (la gura Ialomiței) ori în ce mod va eși, cum au fost legea, și mai nainte vreme”, li se adresează acestora astfel: „Drept aceia și voi rumânilor în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi încă să căutați să dati găleata și fânul și ploconul lui Crăciun și ce va trebui lucru la sfânta mănăstire să ascultați”⁴. Se pare că dijma fânului se cuprindea laolaltă cu aceea din „pâine” sub numele de *găleată*. Ceeaoe mă face să bănuiesc aceasta este faptul că și dijma domnească din fân este numită adeseori, atât în documentele slavone cât și în cele românești, *găleata cu fân*”⁵.

Dijma din vin are un nume special: *vinărici*, Spre a se deosebi de dijma către domnie, numită tot vinăriciu (vinăriciul domnesc), aceea luată de proprietarul pământului se numește de obicei vinăriciu boeresc⁶, vinăriciu românesc⁷, vinăriciul pământului⁸ sau otaștină⁹. Vinăriciul domnesc era din 10 una, cel boieresc varia dela 1 din 10, până la 1 din 20¹⁰.

Dijma din fân și vin reprezenta un venit cu totul neînsemnat. Rumânul este în genere foarte sărac; vite are puține, iar vie arareori. „Pâinea”, adică cerealele necesare hranei, trebuia însă neapărat să o cultive fiecare. Așa se explică că de obicei numai găleata este arătată în documente ca formând venitul stăpânului din dijmele rumânilor săi.

Nu am găsit nici o dovadă documentară că în afară de grâu, orz, fân și vin, rumânii ar fi dat dijma și din celelalte produse ale pământului, așa cum dau în secolul al XVII și XVIII oamenii liberi. Întrucât și dijma domnească se lua tot numai din aceste produse și avea aceleași denumiri, cred numai ele erau supuse dijmei. În sprijinul acestei presupuneri mai

¹ Vezi s. ex. merticul de 10 găleți acordat la 18 Octomvrie 1611 de Radu Mihnea mănăstirii Govora (*Arhiv. Stat. Govora*, pach. 30 netreb. d. 104; orig. slav. cu traducere de Dionisie eclesiarhul), sau pe cele acordate de Alexandru Iliș la 2 Februarie 1617 și Gavril Moghilă la 10 Septemvrie 1618 mănăstirii Râncăciuvul. (*Arhiv. Stat. Râncăciuv*, pach. 13, d. 3 și 4; originale slavone fără traducere).

² *Condica vistieriei*, p. 62-63.

³ I. Bianu, *Episcopia Strehăiei* în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria 2, Tom XXVI, p. 174.

⁴ Documentul acesta, extrem de interesant fiindcă este singurul cunoscut în care se menționează **ploconul lui Crăciun**, s'a păstrat, din nefericire, numai în traducere, **asa** că nu știm dacă exgrisiunea românească redă **exact** textul slavon. El se află la *Acad. Rom.* Ms 2593, f° 79.

⁵ Vezi mai sus p. 176 n. 2.

⁶ *Arhivele Stat. Nucet*, pach. 20, d. 22.

⁷ N. Iorga *Documentele Cantacuzinilor*, p. 51, 59.

⁸ *Arhiv. Stat. Nucet*, pach. 17, d. 26.

⁹ *Acad. Rom.* pach. 21, d. 26.

¹⁰ Vezi documentele din 1641 și 1662 la *Arhiv. Stat. Nucet*, pach. 17, d. 8 și pach. 20, d. 22.

vine încă un fapt: de multe ori, în secolul al XVII cel puțin, stăpânii nu luau dela rumânii lor nici un fel de dijmă.

2. **Datul.** Pe lângă dijma din recoltă, rumânii mai plăteau dări pentru vite și stupi. Nici în ceea ce privea pășunatul și albinele dreptul lor nu era mărginit. Ei puteau crește și trimite la pășune oricâte ar fi avut. Departe de a-i împiedeca, stăpânii aveau tot interesul ca rumânii lor să ție cât mai multe. Nu numai că veniturile le creșteau în proporție cu numărul lor, dar vitele constituiau totdeodată și cea mai bună asigurare că birurile rumânilor, de care erau răspunzători față de visterie, aveau să fie plătite la vreme. Cu tot dreptul nelimitat la pășune, rumânii creșteau în general foarte puține vite. Faptul acesta apare cu atât mai curios, cu cât se știe că în timpurile mai vechi ele erau căutate și prețuite mai mult chiar decât moșia. Explicația o găsim în dările cele grele pe cari rumânii trebuiau să le plătească pentru ele. Vitele lor erau supuse, ca și recolta, la o îndoită dijmă: către domnie și către stăpân.

Dijma către domnie se lua din stupi, porci și oi. Cea din stupi se numia obișnuit *dijmărit*, cea din oi *gorștina* (goștina) sau *oieritul*; dijma din porci era numită când dijmărit, când gorștină. Ele se luau fie în bani, fie în natură.

Dijma luată de stăpân ni-i foarte puțin cunoscută. Am văzut că era numită „dat” și „daturi”, dar în ce consta nu se spune nicăieri. Cuvântul „dat” e întrebuințat ea un termen consacrat, al cărui înțeles era prea bine cunoscut, ca să mai fie nevoie de vreo precizare. El apare ca un termen vechiu, deoarece îl întâlnim și în documentele slavone din secolul XVI tot în forma românească. Intr’o carie pe care Burtea, marele vornic, o dă (pe la 1559) mănăstirii Tismana pentru satul Grozeștii, el împuternicește pe egumenul Paisie ca să ia dela Nan din Șușița (datul și orice fel de dări), pe cari acesta le-ar fi luat din sat¹. Cu prilejul unei judecăți pe care mănăstirea Bistrița o are sub Alexandru Vodă (1568—1577) cu un rumân al ei, anume Aldea, pentru niște bani pe cari acesta și-i însușise, aflăm că banii proveniau din „*datul* din porci și din stupi și dăjdiile țișanilor”, strânse de Aldea din satele mănăstirii².

Taxe de pășunat în genere se numiau *suhaturi*. Între cuvintele „*dat*” și „*suhat*”, pare să fi existat acelaș raport ca între *găleată* și *dijmă*. Daturile erau, cum arată documentele citate, dijmele pe cari le luau stăpânii din vitele rumânilor lor. Că avem aface cu o denumire specială pentru rumâni, se vede și din aceea, că de pe la mijlocul secolului al XVII înainte terminul acesta se întrebuințează tot mai rar, aplicat mai ales pentru venitul din pășunat al proprietarului³, până ce dispare și el odată cu dispariția rumâniei. Suhaturile erau din potrivă

¹ A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 247-8. Vezi și actul în două exemplare din (1557-9) Martie 27 la Arhivele Statului, Secția istorică.

² Vezi cartea de întărire (fără an) dată de Alexandru Vodă mănăstirii, la *Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 5 netrebnice, d. 456; original slav cu traducere din 1796 de Dionisie eclesiarhul.

³ Ultima oară l-am întâlnit într’o carte din 11 August 1708 a marelui ban Constantin Știrbei către sătenii din Izvarana, împotriva cărora i se plânsese egumenul dela Tismana că-i cotropesc muntele Tismana, pe care mănăstirea îl stăpânise cu pace până de curând „Iar dela 3 ani încoace v’ați sculat voi de ați luat datul dintr’acel munte, zicând cum că iaste al vostru... De care lucru iată că vă scriem, în vreme ce veți vedea această carte a noastră, iar voi să căutați cât dat ați luat dintr’acel munte să-l dați tot înapoi sfintei mănăstiri”. (*Arhiv Stat Tismana*, pach. 6 netrebnice, d. 22).

Pentru existența acestui termin și în Moldova vezi scrisoarea din 31 Maiu 1681 a vornicului de Câmpulung Drăgușin către birăul Bistriței pentru niște vite din ținuturile ardelene, cari în anul trecut văraseră în Runcul Dornei fără să plătească nimic. Acum, auzind că au venit iarăș, a trimis vorbă

o denumire generală pentru dijma și dările luate de proprietar dela totii cei ce-și pășteau vitele pe moșia, lui, oricare ar fi fost condiția lor socială¹.

Analogia cu găleata și dijma merge și mai departe: suhatul se platia pentru orice fel de vită, pe când datul numai pentru stupi, oi și râmători, cel puțin numai despre acestea se vorbește în documente, unde el poartă aceleași numiri ca și dijma domnească respectivă: datul din stupi, dijmărit, cel din oi și porci, gorștină².

Alături de dijmăritul și gorștina domnească există prin urmare, ca și la vinăriciu, un dijmărit și o gorștină boierească. Iată un document când sunt menționate și unele și altele. Radu Mihea, dăruind lui Dumitrachi Cantacuzino satul domnesc Frăsinetul din Ilfov, care era pustiu, ca să-și facă slobozie, scutește prin hrisovul din 10 Maiu 1623 pe oamenii străini, cari ar veni să se așeze acolo, de toate dările și dijmele domnești, hotărând în acelaș timp ca și proprietarul să le ia numai pe jumătate din ce luau boierii dela rumânii lor. „Și să fie ertați și în pace de către domnia mea de bir și *de găleată* și de fân și de bou și de oae seacă și de sulgiu domnesc și de miere și de ceară și de *dijma stupilor și de gorștina oilor și a râmătorilor...* Iar *din gălețile satului și din dijma stupilor și din gorștina oilor și a râmătorilor* și din tot venitul iarăș aibă a-și lua jupân Cantacuzino jumătate, *să nu ia precum iau domnii sau boierii dela rumânii lor*, fără numai cât să ia pe jumătate”³.

domnului. „Măria sa Vodă mi-au poruncit să trimeț să le sparg sălașurile și să-i gonesc, sau să-ș dea **datul** pentru căci vărează pre pământul Moldovei; iar de nu vrea să dea plată, nici vor vrea să fugă, așa îmi iaste porunca să le fac trăsuri”. (N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, II, 32).

¹ 1673, Martie 3. Grigore Ghica împuternicește pe egumenul Arnotei „de să aibă a luare sohatul și dijma de pre moșia sfintei mănăstiri dela Măceșul cel mare, dela tot omu. cine ar ținea vită acolo, au fie turc, au grec, au sârb, și cine ar cosi, sau ar ara, sau ar ținea stupi... să aibă a-ș dare dijma după obicei, au fie slujitor, au țaran birnic”. (*Arhiv. Stat. Arnota*, pach 1 netreb. d. 43).

1702, Septemvrie 8. Călărașii dela Orleni, fiind apucați de egumenul dela Cozia „ca să dăm **suhat** pentru vaci, pentru oi, pentru stupi, pentru ramatori și pentru altele ce se hrănesc pe moșia sfintei mănăstiri, precum iaste obiceiul sfintei mănăstiri”, fiind săraci, se învoesc ca să dea pentru suhat „un car de pește, crap, somn, lin, ștucă, plătică, să încărcăm un car sărat, când vor mâna carul sfintei mănăstiri să avem a umbla și a prinde, să încărcăm cartl fără de nici o gâlceava. Iar nesărind noi să încărcăm carul, să avem a da taleri 20”. (*Arhiv. Stat. Condica Coziei*, No. 18, f° 108).

Vezi documentul din 30 Octomvrie 1703 rezumat la p. 175, nota, precum și cele dela nota următoare.

² Dijma din pește încă se numește „dat”, cum se vede din cartea pe care Matei Basarab o scrie la 4 Iunie 1643 rumânilor din Vărăști ai mănăstirii Viforîta, spunându-le că s’a jăluit stărița și călugărițele „cum ce iaste **datul** sfintei mănăstiri voi nu dați, nici ascultați de maicele ce iaste treaba mănăstirii. Dară în ce chip faceți într’acesta potrivă? In ceas ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să dați **datul** mănăstirii din baltă, din zece pești 1 pește, și suhaturile încă să fie pre seama mănăstirii. (*Arhiv. Stat. Viforâta*, pach. 1, d. 25)

Aceaași deosebire de nuanță între dat și suhaturi se vede și în alte documente, ca s. ex. în cartea prin care Matei Basarab împuternicește mănăstirea Clocociovul „de să-ș ia datul și suhaturile de pre moșia mănăstirii dela Giurgiova și dela Comanca și Uda, dela tot omul cine se va hrăni pe aceste moșii” (*Arhiv. Stat. Clocociov*, pach. 1 d.8)

³ Originalul la Arhivele Statului, Peceti; traducere din 1853 a lui Gheorghian Peșacov, tot la *Arhive, Mitropolia*, pach. 32, d. 2.

Cum luau boierii dijmăritul și gorștina dela rumânii lor, nu putem, deocamdată cel puțin, preciza. Știrile pe cari le avem sunt prea puține și contrazicătoare ca să întemeiem pe ele o încheiere sigură. Ceeace pare cert este că partea luată de boieri era, ca și la vinăriciu, ceva mai mică decât cea domnească, variind, după felul vitelor și după localități, dela una din zece până la una din treizeci, și că se lua atât în natură cât și în bani¹. Stabilirea lor mai de aproape trebuie însă amânată până se va studia dijmăritul și gorștina domnească, precum și suhaturile, asupra cărora există un material documentar destul de bogat, dar care n'a fost încă utilizat.

3. **Lucrul.** Pe lângă găleți și daturi, rumânii mai datoresc stăpânilor lor *lucru* sau *clacă*. Ei trebuiau să facă nici o plată toate muncile de cari aceștia aveau nevoie. Lucrul apare ca îndatorirea de căpetenie a satelor boierești și mănăstirești încă din primele documente. Astfel Mircea cel Mare, întărind mănăstirii Cozia satele Micleușevețul, Curila și Gărdanovățul, la Dunăre, poruncește dregătorilor săi să nu le bântuească cu dări „ci să fie întru ascultarea starețului Sofronie și a tuturor fraților și să lucreze la mănăstirea domnii mele în viața domnii mele și în viața prea iubitului fiu al domnii mele Io Mihail Voevod². Acelaș domn asigură satele mănăstirii Tismana că nu le va da nici unui cneaz sau boier, ci le va lăsa lot sub stăpânirea mănăstirii „să fiți de poslușanie de toate slujbele și dăjdiile³”. Cârștian fiul lui Șerbu pitarul, dăruindu-și rumânii din Fântânele mănăstirii Snagovul, spune în actul pe care-l dă mănăstirii la 31 August 1565, că să ia călugării de atunci înainte venitul din Fântânele „și

1 1633, Maiu 28. Matei Basarab miluește pe Radul, vâtaful de postelnice, cu satul Albuleștii și cu toți rumânii. „Deciia i-am dat slugii domnii mele Radului vâtaf ca să ia din 20 de oi una, și din 10 stupi unu, și din 10 ramatori un rămătoriu, și din zece vedre de vin una vadră, și din toate bucatele după obicei. Și toți rumânii să aibă a asculta de omul cel mai sus scris”. (*Arhiv. Stat. Strehaia*, pach. 8, d. 1; cf. și copia din *Condica Strehaiei* dela *Acad. Rom.*, Ms 500, f° 60).

1666, Ianuarie 10. Radu Leon împuternicește mănăstirea Bistrița „să apuce pe toți oamenii carii șed pre moșiile sfintei mănăstiri Bistrița să-și plătească dijma moșii, carii pre unde-ș vor fi ținind bucatele pre moșiile sfintei mănăstiri să aibă a dare di stupi, di rămători, di oai. câte bani 3, și dintr'alte bucate din toate să aibă a dare, precum iaste obiceiul moșiilor, cum dau și alții de pre alte moșii”. (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 1, netreb. d. 6. Cf. și cartea dată mănăstirii Tismana la 24 Sept. 1668, unde sunt aceleași taxe, rezumată de Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 99).

1668. Iunie 9. Radu Leon dă o carte mănăstirii Clocociovul și egumenului Melchisedec „de să-ș ia dijma de pre toate moșiile sfintei mănăstiri, den grâu, den meu, de orzu, den fânuri, den in, den căinepă, tot den zece 1, precum este obicerul și den grădini. Așijderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rămători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc, izleaz, dela tot omul să aibă a-ș luare călugării dijma, venitul sfintei mănăstiri, și dela boiari slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanțu, au măcar ce fel de slujitor ar fi, hrânindu-să și având bucate pre moșiile sfintei mănăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma dan toate duple obicei”. (*Arhiv. Stat. Clocociov*, pach. 11, d. 14).

1677, Aprilie 17. Duca Vodă împuternicește pe egumenul Pahomie dela Arnota să apuce pre oamenii cari șad în satul Măceși din Dolj pre locul mănăstirii „să-ș dea dijma den grâu, den meu, den ce ar fi venitul duple acea moșie. Așijderea și den vite, de vacă și de cai po bani 4, și de stupi, de rămătoriu po bani 4, după obicei, precum au dat și până acum”. (*Arhiv. Stat. Arnota*, pach. 1 netreb. d. 50).

² Documentul, fără dată, se află la *Arhiv. Stat. Secția istorică*; original slav cu traducere din 1844 de Gheorghian Peșacov.

³ Ibidem. Original slav cu 2 traduceri, una de Dionisie eclesiarhul, alta de Ilie Bărbulescu, corectată de St. Nicolaescu. Vezi mai sus p. 134, n. 3.

să lucreze la ori și ce sfintei mănăstiri”¹. Mihai Viteazul, împuternicind la 18 Aprilie 1599 mănăstirea Vieroșul să stăpânească satul Poenarii, poruncește pârcălabului din Albești al lui Radu postelnicul, care ridicase pretențiuni asupra lui, „să lași satul sfintei mănăstiri... să nu-l zătignești, nici cu dânsul să lucrezi... (să fie) *pentru ajutorul părintelui egumenul la orice va voi să poruncească, și să lucreze unde va fi lucrul sfintei mănăstiri*”².

Cât trebuiau să lucreze rumânii și la ce feluri de munci anume, documentele nu spun. Sunt însă unanime să ateste că ei erau datori *ascultare* desăvârșită către stăpânii lor. Aceasta e una din recomandările cele mai obișnuite cari li se fac de către domni cu prilejul actelor de întărire cari curmă neînțelegeri între stăpâni, ori consfințesc trecerea satului dela un stăpân la altul. Rumânul trebuie să îndeplinească ori ce i se va porunci de către stăpânul său. „Drept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele... voi să ascultați ori de ce vă vor da învățătură” glăsuște formula cea mai des întrebuițată din actele domnești³.

¹ *Arhiv. Stat. Snagov*, pach. 30, d. 2; original slav cu traducere din 1848.

² *Românismul*, p. 474.

³ (1523, 1524, 1525). Vladislav Voevod scutește satele mănăstirii Bistrița Soașul, Băbenii, Milostea, Pârâul, Potelu cu balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii și Stroeștii de toate slujbele și dăjdiile, ordonând tuturor dregătorilor și slugilor lor să nu le bântuiască „ci numai călugării dela sf. mănăstire să fie volnici a oblădui satele și rumânii pentrucă cine se va încumeta a le bântui sau cumva a le judeca, apoi unul ca acela rău va păți. Și altfel nu va fi. Drept aceea voi rumâni toți să ascultați de egumenul și de poslușnicii sf. mănăstiri, iar cine nu va asculta dintre voi apoi părintele egumen să fie volnic a-l judeca și pedepsi după fapta lui și să-l aducă legat la domnia. (*Arhivele Statului, Secția Istorică*, orig. slav. cu traducere de Stoica Nicolaescu).

1529, Maiu 12. Moise Vodă scutește satele: Soașul, Băbenii, Milostea, Pârâul Potelul cu Balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii, Stroeștii, Băneasa și Gârcovul ale mănăstirii Bistrița de toate dările. „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintele igumenul și pre poslușnicii sfintei mănăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjască și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat, la domnia mea”. (*Arhivele Stat, Secția istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul din 1795).

(1535-45), Iulie 2. Radu Vodă întărește mănăstirii Glavaciog satul Cemătești, pe care și-l luase îndărăt în urma stricării unui schimb. „Și voi rumânilor veri ce va fi de trebuință sfintei mănăstiri să ascultați” (*Arhiv. Stat. Glavaciog*; orig. slav cu traducere din 1843).

(1570), Maiu 18. Alexandru Vodă întărește mitropoliei satul Bănești pe Ruia, pe care-l uzurpase Radu logofătul. „Iar voi săteni să ascultați porunca părintelui Vlădica, orice vă va învăța să faceți, că așa vă spune domnia mea” (*Columna lui Traian*, I, No. 25).

(După 1577), Noemvrie 8. Barbu postelnicul, feciorul Stanciului Bengăi, dăruiește mănăstirii Glavaciog pe rumânii săi dela Obislav. „Deci și voi rumânii miei dela Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfânta mănăstire, ce s’au zis mai sus, iar de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău”. (*Arhiv. Stat. Glavaciog*, pach. 9, d. 1; orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul).

(1591) Septemvrie 30. Ștefan Vodă întărește Doamnei Neagăi și călugăriței Elisavetei satul Esteul. „Drept aceea voi rumânilor din sat, în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, apoi voi să căutați ca să ascultați veri ce povățuire vă vor da, iar care nu va asculta de această poruncă, apoi slugile lor să fie volnice cu această carte a domnii mele să-l bată mult”. (Publicat în traducere de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române*, p. 286, ca greșeala de tipar: **vornicilor, în loc de vecinilor**, adică r u m â n i i l o r).

1600, Decemvrie 5. Simion Mohilă confirmă mănăstirii, Mihai Vodă partea din Grozăvești dăruită

Recomandarea ca rumânul să asculte de stăpânul său la tot ceeace îi va porunci nu se referă la găleată și la dat. Acestea se luau potrivit unei datini bine cunoscute, așa că în privința lor nu există neînțelegeri. Ascultarea pivește exclusiv lucrul. Rumânii trebuiau să lucreze orice li s'ar fi poruncit de stăpânii lor, sau, cum se exprimă unele documente, „la toate trebile și poslușaniile lor”¹. Cu ei își fac toate muncile. Numeroase documente din secolul XVII ne arată cari erau aceste munci: rumânii ară, seceră, treeră; cosesc și strâng fânul²; cară recolta și dijmele și fac toate transporturile de cari stăpânii au nevoie¹; lucrează

de Mitrea vornicul „Drept aceia și voi rumânilor de acolo să căutați să ascultați de părintele igumenul dela sfânta mănăstire, pentru că însumi domnia mea am dat ca să ție ei, precum au ținut și de mai înainte”. (*Arhiv. Stat. Mihai Vodă*, pach, 18, d. 2; traducere din 1775, copie din 1814).

1611, Noemvrie 2. Radu Mihnea întărește lui Pană partea din Lungi, cumpărată dela jupâneasa Neaga a lui Mitrea vornicul. „Drept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele și slugii cinstitului dregătoriului domnii mele, voi să ascultați or de ce vă vor da învățătură”. (I. Bianu, *Documente românești* p. 17; cf. și p. 22: „voi să ascultați de toate de ce vă va da jupânul Vasile vistiar învățătură”).

1616, Iulie 4. Radu Mihnea întărește jupânesei Grăjdanii a lui Leca spătarul satele ei de moștenire: Racovița, Mărcești și Leurdenii, cu rumânii. „Așijderea și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, voi să căutați să aveți ascultarea de jupânasa Grăjdana de toate ce vă va da învățătură”. (St. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, 274).

1619, Ianuarie 17. Enache marele ban al Craiovei dă o carte călugărilor dela Sf. Troiță (Radu Vodă) ca să-și țină jumătate din Hotopeni cu rumânii, dăruit de jupâneasa Vilaia și întărit de Mihnea Vodă. Deci și voi rumânilor din Hotopeni să căutați să aveți ascultare de părinții dela Sf. Troiță de toate de ce o vor da învățătură”. (*Arhiv. Stat. Condica Mănăstirii Radu Vodă*, No. 16. f° 197), etc.

¹ 1633 Aprilie 30. Matei Basarab întărește mănăstirii Codmeana satul Călugrenii dela Neajlov cu rumânii. Subt Radu Mihnea i-l luase Pană vistierul dând mănăstirii în schimb dobitoace. În domnia lui Gavril Moghilă călugării ridică pâra și redobândesc satul, pe care l-au stăpânit până acum, când vinde se jăluiesc în divan că satul „nu ascultă de călugări la trebile și poslușaniile mănăstirești, *umblă* în silnicia lor și cu minciuni și cu multe cuvinte fără lucru”. (*Arhiv. Stat. Codmeana*, pach. 10, d 1; orig. slav cu traducere din 1847).

1660, Februarie 20. Grigorie Ghica scrie „voao satelor anume Dobricenii i Bărbăteștii ot sud Vâlcea, carii sânteți supt poslușenia sfintei mănăstiri Arnotii”, că i s'au plâns călugării „că nu v(r)eți să ascultați din ce sânt lucrurile și poslușenia sfintei mănăstiri, precum ați fost dați și ați poslușit și mai dinainte vremi la cei domni bătrâni... De care lucru în vreme ce vei vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să ascultați di toată poslușania sfintei mănăstiri di ce vă vor da părinții învățătură”. (*Arhiv. Stat. Arnota*, pach. 1 netrebnice, d. 15).

1695, Ianuarie 13. Constantin Brâncoveanu „ție popo Stane și ție Mihule: Tudor bărbiiar i Stanciul ot Gura Șoașului” înștiințându-i că i s'au jeluie egumenul dela Argeș, cum că voi sânteți rumâni mănăstirii și v'au stăpânit și ați ascultat ce au fost poruncile egumenului de ați lucrat până acum. Ia când iaste acum voi stați împotriva și n'ascultați, zicând oi că nu sânteți rumâni. De care lucru, de va fi așa precum au spus părintele egumenul, iată că vă poruncesc domnia mea, de vreme ce veți fi voi rumâni, să căutați să ascultați de egumenul ce v'ar da poruncă și învățătură pentru ce ar fi trebile și lucrurile mănăstirii, precum ați ascultat și până acum”. Dacă nu se știu rumâni să vie să stea de față cu egumenul. (*Arhiv. Stat. Episcopia. Argeș*; pach. 27, d. 12)

² 1633, Martie 26. Matei Basarab scrie către rumânii mănăstirii Radu Vadă dela Paraipan, că i s'a plâns egumenul „cum nici ascultați de călugări să lucrați la ce vă vor da învățătură, nici veți să arați, cum au fost obiceiul” Îndată ce vor vedea cartea domnească „să ascultați dă călugări de toate ce vă va

viile, le îngrădesc și fac haraci²; construiesc și repară casele¹, morile și zăgazurile²; sapă

da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucru, cum este obiceiul și legea rumânilor” (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 8, d. 4).

1659, Iulie 23. Mihail Radu către rumânii dela Segarcea din Dolj ai patriarhiei din Alexandria „dau-vă poruncă domnia mea, în vreme ce veți vedea porunca domnii mele, iar voi să aveți a strânge pâinile și să lucrați și alte lucruri ce vor trebui, după obiceiul, cum ați lucrat și mai înainte vreme, și să ascultați de ispravnicul părintelui patriarhului de ce vor fi trebile și lucrurile patriarhiei” (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovencască*, IV, No. 268, f° 54“).

1666, Martie 31. Radu Leon scrie satelor Frăsinetul și Vădăstrița din Romanați „cari sânteți rumâni sfintei mănăstiri Coziei... în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să aveți a strânge toată pâinea mănăstirii Coziei, câtă să va afla pre hotarele voastre de dijmă și de clăci, și să o treerați și să o încărcăți în carăle voastre și să o duceți la Râmnic la metohul sfintei mănăstiri Coziei. Iar care dintre voi nu va asculta, aceia să aibă certare de oamenii mănăstirii să încarce pâinea mănăstirii și să o ducă fără de voia lor”. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18, f° 294”)

1676, Iunie 11. Șerban Cantacuzino, vel logofăt, scrie „Voao rumânilor dela Intorsura, dămu-vă în știre pentru pâine și toate ce ați arat pre seama noastră cu Marco pârcălabul, iată că o am dat pre seama sfinții sale părintelui Vlădicăi, ci să o strângeți pre seama sfinției sale, că eu mă voi tocmi cu sfinția sa”. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, III, No. 267, f° 829).

¹ (1616—18), Octomvrie 29. Alexandru Vodă „voao satelor carele sântet ale jupânesii Grăjdaniei și v’am dat domnia mea să fiți ei, în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele și sluga domnii mele anume (*alb*), iar voi să căutați să-i încărcăți vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei și să ascultați de ce vă va da învățătură cum e legea rumânilor, că de nu veți asculta, mare rușine veți păți”. (Șt. I Grecianu, *Genealogiile*, I, 282).

1626, Septemvie 6. Alexandru Vodă scrie pârcălabilor dela Caracal „când vor veni oamenii sfintei mănăstiri dela Cozia la satele lor anume Vădăstrița și Frăsinetul să-i pornească la ce va fi treaba mănăstirii, ori să le ducă pâine, ori de alte lucruri de ce va trebui sfintei mănăstiri, și nu vor vrea să asculte de ei, iar voi să fiți volnici cu această carte a domnii mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme”. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18, f° 294). Vezi și doc. din 666, Martie 31, mai sus, p. 189 n.

² 1619, Maiu. Gavriil Moghilă poruncește lui Vlad portarul „ca să fie olnic cu această carte a domnii mele să bată rumânii sfintei mănăstiri den Argeș den sat den Corbi și să-i mâ să lucreze, să facă haraci de vie și să îngrădească viile și tot lucru ce va trebui, pentru că au venit părintele egumenul Ioasaf de se-au jiluit naintea domnii mele, cum au fost mers în Corbi la rumânii mănăstirii să-i mâe a lucru să lucreze și să facă haraci de vie, iar ei n’au vrut a asculte să meargă la lucru să lucreze, ci au sărit la egumenu și i-au luat toiagul de în mână și i-au înjurat slugile și poslușnicii mănăstirei. Derept aceia am dat domnia mea stog. domnii mele, ce iaste mai sus scris, ca să ifie volnic a-i batre pre care va fi sărit asupra egumenului, și să-i mâe toți nmânii la lucru, să meargă să lucreze cum lucrează și pre l. alte mănăstiri”. (*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 69 bs, d. 6).

1643, Ianuarie 4. Matei Basarab mănăstirii dela Argeș și egumenului Leonie „ca să fie volnici călugării cu această carte a domnii mele de să mâe rumânii mănăstirii den sat den Corbi și den Nucșoară și den Domnești și den toate satele mănăstirii, să-i mâe la lucru și să facă haraci de vie și să îngrijească viile și să lucreze ce va trebui, pentru că sânt rumâni mănăstirii dați și adaoși de cei răposăți ctitori bătrâni mai denainte vreme”. Acum se împotrivesc ca și sub Gavriil Moghilă. (*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 69, d. 9).

1659, Iulie 11. Mihail Radu „voao rumânilor de la Tâmburești, câți ați fost ai vornicului Radului și câți sânteți ai mănăstirii Plumbuiții, și sânteți o seamă și fugiți, dau-vă poruncă domnia (mea) pentru viile de acolo dela Tâmburești, care le-ați lucrat voi până acum, în vreme ce veți vedea porunca

helește³, servesc ca oameni de încredere pentru supravegherea în diferite afaceri⁴, ca păstori, ca morari⁵ și ca păzitori împotriva făcătorilor de rele⁶.

domnii mele, iar voi, cărei de pre unde veți fi răsiți, să veniți să lucrați acele vii, că acum sânteți acele vii (*sic*) pre seama domnii mele. Deci de veți avea păs de ceva, sau impresurare de bir, veți veni la domnia mea de o voi face dreptate și o voi ușura și de bir”. (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 3, d.13).

¹ 1632, Iunie 8. Mitropolitul, episcopii și egumenii închină mănăstirea Stelea din București la mănăstirea Ivir dela Sfetagora. O zidise Stelea spătarul și o închinase la Ivir sub Mihnea Vodă; fusese apoi arsă de Sinan Pașa. Acum o rezidise mitropolitul Grigore cu milostenii. „Și dela sfânta Mitropolie nu s’au cheltuit de acolo nici un ban, nici au lucrat cu rumânii sfintei Mitropolii, fără numa cu milostenie. (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 23, d. 7; după o copie în care luna și ziua fuseseră suprimate, a fost publicat de N. Iorga în vol. XIV din colecția Hurmuzaki, p. 725).

1671, August 24. Antonie Vodă scrie „ție Ghinciul pârălabul și fie-tău Dobrotă ot Tâmburești... voi să scorniți rumânii mănăstirii Plumbuiții să vie toți aici să învelescă niște chilii cu trestie, care nu le-am învălit domnia mea cu șindrilă, să nu stea să strice nici să vă curați să ziceți că nu sânt oameni acii, ci sânt fugiți, ci cum mai curând să veniți cu oamenii să lucrați acestu lucrul, că di nu viți veni capetele voastre știu”. (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16, d. 16).

² 1671, Noemvrie 18. Antonie Vodă „Voao tuturor sătenilor den satul mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) den Dichșani... voi toți să căutați să vă sculați cu carăle voastre și cu topoare, cu bucate și să veniți aici la mănăstire să lucrați la morile mănăstirii și la zăgazuri, și la ce o va da învățătură părintele egumenul. Intr’alt -chip să nu faceți, că de va spune părintele egumenul cum că nu ascultați, bine să știți că voi trimite domnia mea la voi cu treapăd și veți petrece mare certare și scârbă”. (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 10, d. 15)

³ 1613, Iunie 11. Radu Mihnea acordă mănăstirii Cozia mai multe scutiri pertru satul Orlea din Romanați, pustiit în zilele lui Mihai Vodă. „Și iară să fie volnic egumenul Pahomie de în sfânta mănăstire să-ș închiză gărla cu rumânii sfintei mănăstiri despre ocina mănăstirii să-ș venă(ze piește să fie de hran sfintei mănăstiri”. (*Arhiv. Stat. Secția istorică*).

⁴ (1568—1577), Ianuarie 9. Alexandru Vodă călugărilor dela Bistrița „ca să ie în pace și slobozi de pâra care au avut cu Aldea dela Cârluiu, pentru că au fost Aldea slugă la sfânta mănăstire i rumân, și l-au fost trimis în satele sfintei mănăstiri să adune și să ia datul din porci și din stupi și dăjdile țiganilor; într’aceea Aldea el a fost furat și au ascuns 90 de aspri de i-au mâncat”. De aci procesul. (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 5 netreb. d. 456; orig. slav cu traducere din 1796 de Dionisie Eclesiarhul).

1637, Aprilie 13. Matei Basarab către egumenul Teodosie dela Tismana „ca să hie volnici ai lui rumâni, carii sânt pre locul sventei mănăstiri de șad, anume Boștilă ceașul cu călărașii, de să aibă a luare vamă den Bistreț partea mănăstirii jumătate, cum au fost luat și mai denainte vreme. Și să aibă a luare și den peștele de cârmă(?), cum va luoa și den bani ien partea sfintei mănăstiri, și de nimenile opreală să n’aibă naintea cărții domnii mele. Și să aibă a-și păzi gărla i grindurile și hotaru, cât ține partea mănăstirii, Bistrețu, și mai denainte vreme. Și să aibă a luare vama de an dela Pană stolnicul, pentru că n’au fost având nici o treabă cu partea mănăstirii. Pentru că așa iaste învățatura domnii mele. Și iar să aibă a luoa și den oile sârbești, care au ernat pre locul mănăstirii Tismenii, cum au fost luat și nainte vreme”. (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 4 netreb. d. 7).

⁵ 1654, Maiu 16. Constantin Șerban acordă Episcopiei de Buzău „ca să fie în pace curtenii și poslușnicii carii sânt pre lângă sfânta ipiscopie, și păstorilor carii vor fi pre la hodăile ipiscopii și pre la mătoașe, și morarilor și oamenilor dela odaia ot Cârpești” de toate dările, „ca să fie de treaba și de poslușania și de ajutorul sfinții... ipiscopii, pentru căci că... nu are sate, nice rumâni ca să poarte grija bucatelor și lucrurilor... fără de cât numai să țin cu striinii (*Acad. Rom.* pach. 126 d. 141).

⁶ 1594, Iulie 7. Mihai Viteazul dăruiește mănăstirii Golgota rumânii din prejurul mănăstirii, pe cari îi

Ascultarea necondiționată însemnează că obligațiunea lucrului nu avea nici o limită. Rumânul muncea stăpânului său în orice timp și la orice fel de muncă. El trebuia să-i fie de ajutor „și ziua și noaptea”, cum spune Matei Basarab într’un act din 20 Iunie 1643 despre rumânii mănăstirii Plumbuita¹.

Zilele de lucru pe cari rumânul le datora stăpânului său n’au fost niciodată stabilite în chip oficial. O încercare în acest sens se face deabia pe timpul stăpânirii austriace în Oltenia. Austriacii voiau să introducă și aci măsura luată, cu câțva timp mai înainte în Ardeal, ca rumânii să lucreze stăpânilor lor numai 4 zile pe săptămână. Temându-se însă ca nu cumva și boerii olteni să imite exemplul unora dintre nobilii ardeleni, cari eludau legea punând să lucreze în cele 4 zile nu numai un om dintr’o casă ci toată familia, ei se gândeau să le impue o asemenea restricție². După cât știu, proiectul acesta n’a fost însă adus la îndeplinire. Îndatorirea rumânilor de a lucra fără noroc a rămas astfel neștirbită până la dispariția rumâniei³.

Dar lipsa unei îngrădiri legale nu va să zică lipsă de orice îngrădire. Nu e de admis ca tocmai cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor să fi fost lăsată la bunul plac al stăpânilor lor. Găleata și datul nu fuseseră nici ele stabilite prin lege și cu toate acestea erau

cumpărase, scutindu-i în acelaș timp de dări. „Drept aceia am dat și domnia mea acest sat Sfintei mănăstiri să fie în toată vremea la sfânta mănăstire și să slujească în toate trebile sfintei mănăstiri, și pentru ajutorul călugărilor cari petrec la sfânta mănăstire, iar altă grijă să n’aibă a purta de nimic. Și întru aceea domnia mea socotit-am cum că e o mănăstire aleasă și înstrăinată, și în multe rânduri pace n’a avut de către rău făcători, ci veneau tâlharii și o jefuiau, și an stricat sfânta mănăstire, drept aceia am miluit domnia mea sfânta mănăstire cu acești rumâni ca să păzească această sfânta mănăstire, iar altă grijă să n’aibă”. (*Arhiv. Stat. Golgota*, pach. 4, d. 1; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu) Vezi și documentul din 1 Februarie c. 1600 la Ștefulescu, *Tismana*, p. 290—1.

1614, Aprilie 19. Radu Mihnea scrie „voao satelor anume Tesmana i Peștișani i Borăști i Izvarna i Costenii, Sohodulul i Masloșii i Groțarii, după aceia vă grăiesc domnia mea de vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iară voi să căutați să vă puneți rând în toate zilele câte 50 de oameni să mergeți să păziți sfânta mănăstire cu arme, Tismana, să nu cumva să dea niscări lotri să facă vre o stricăciune la mănăstire, ce să păziți acei 50 de oameni o zi și o noapte, deci vor merge alți 50 de vor păzi pre rând. Iară să nu veți păzi și să va face vreo pagubă svintei mănăstiri, bine să știți că nu veți plăti cu bucatele, ce numai cu capetele”. (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 18; publicat de Ștefulescu, *Tismana*, p. 296; vezi și p. 297—8).

¹ *Arhiv. Stat Plumbuita*, pach. 2, d. 1.

² Vezi raportul adresat în 1720 de către Deputațiunea administrativă Consiliului imperial de războiu (Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, VI, 316), precum și cererile Administrațiunei din raportul dela 16 Dechemvrie 1721. (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, I, 495).

³ Deputațiunea administrativă spune în raportul său din 1720: “Bishero ware dieszfalls hierinnen gleich wiein wiellen anderen Dingen keine Ordnung eingeführt, sondern den terrestris Dominus triebe seine Bauern nach eigener Wilkühr in die Arbeit so oft und wie lange es demselben beliebete, da dann erfongen musz, dasz der Her immer von der schönen favorablen Witterung profitiret.” (Hurmuzaki, *Documente*, VI, 316). Vezi și Anaforaua divanului Moldovei din 14 Aprilie 1775, în care se spune despre vecini: “și pe acești vecini îi stăpâneau din neam în neam, slujindu-se cu dâșii la toate trebuințele și în fieștecăre vreme.” (*Magazinul istoric*, II, 296); cf. Tunusli, *Istoria Țerii-Românești*, traducere Sion, p. 36, și Dionisie Fottino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III, 236.

aceleași pretutindeni. Datina pe temeiul căreia se luau avea aceeași putere ca și legea. O asemenea datină exista și în ceea ce privește lucrul. La ea se referă Ion slugerul când, dăruind în 1619 satul Corzii mănăstirii Tismana, pune călugărilor condiția ca să nu asuprească pe rumâni cu lucrul, ci „să clăcuiască cum vor clăcui și alți rumâni pre la alți boieri”¹. În actul de întărire al lui Gavriil Moghilă se spune că să lucreze călugării cu ei „tot lucrul ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ș’alalți rumâni”².

Datina această nu putea însă să aibă nici uniformitatea, nici stabilitatea aceleia privitoare la dijmă. Lucrul atârna de nevoile și de omenia stăpânului, de felul culturii întrebuințate, de situația locului. E natural deci ca și numărul zilelor de muncă să fi variat potrivit acestor împrejurări. Ceea ce înfrâna în deosebi pornirea spre asuprire a stăpânului, era temerea lui de a nu-și pierde rumânii, cari, îndată ce erau îngreuiți peste măsura, fugiau. Din pricina aceasta tradiția era în general respectată. Că existau totuși asupriri, ne-o dovedesc numeroasele neînțelegeri dintre rumâni și stăpânii lor asupra lucrului, pe care le întâlnim în secolul al XVII³.

a) *Constrângerea la lucru*. Lucrul apare ca o îndatorire silită. Temenii întrebuințați pentru a arăta ieșirea rumânilor la munca stăpânului exprimă toți ideea de constrângere. Cei mai obișnuiți sunt a *mâna* ori a *scorni* la lucru⁴. Împotriva celor neascultători stăpânii întrebuințează bătaia. Barbul postelnicul dăruindu-și rumânii dela Obislav mănăstirii Glavaciocului, li se adresează astfel în actul de danie făcut mănăstirii (d. 1577): „Deci și voi rumânii miei dela Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfânta mănăstire ce s’au zis mai sus, *iar de nu veți asculta să fie volnici călugării să vă bată foarte rău*”⁵. O recomandare la fel face Ștefan Vodă Surdul (1591—92) rumânilor din Estrăul, în cartea de întărire pe care o dă la 30 Septemvrie [1591] Doamnei Neaga și călugăriței Elisafte pentru acest sat: „Drept aceia și voi rumânilor din sat de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să ascultați de orice învățătură vă va da, *iar care om nu va asculta de poruncă, iar slugile lor să fie volnice cu această carte a domniei mele să-i bată pre dânșii mult*”⁶. Alexandru Vodă scriind la 6 Septemvrie 1626

¹ Vezi mai sus p. 171.

² Ibidem.

³ Vezi, de pildă, documentul din 1659, Iunie la Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 79.

⁴ Vezi documentele din 9 Mai 1619 și 14 Ianuarie 1643, la p. 192, n. 2; acela din 24 August 1671, la p. 192, n. 1. Iată și două exemple din Moldova unde se întrebuințează aceleași expresiuni. Ștefan Tomșa dă la 30 August 1622 o carte călugărilor dela Aron Vodă „ca să hie tari și puternici cu oartea domnii mele a **bate și a scorni** satele sventei mănăstiri de ținutul Neamțului să margă să lucreze la svânta mănăstire și li să va țnea în samă dela domnia mea de lucru și de iliș”. (I. Bianu, *Documente românești*, p. 75).

Într-o scrisoare, fără dată (dar din a doua jumătate a sec. XVII), prin care locuitorii din Dorna se plâng Bistrițenilor că vameșul Ion Băla le oprise o bănbântă de urdă, se spune: „Că de această trăsură ce face Bălan pentru ce am mers de i-am scos da Putredul (un munte pentru care Dornenii aveau neînțelegeri cu Bistrițenii), noi am **mers și cam de frică, că ne-au mânat cine ne ține de păr, cum merg și iobagi: Măriilor voastre unde i-ți mâna**”. (N. Iorga, *Documente românești din Archivele Bistriței*, 189, I, 99).

⁵ Vezi mai sus, p. 187, n.

⁶ Ibidem.

pârcălabilor dela Caracal, ca să scoată la lucru satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mănăstirii Cozia, le spune că de nu vor vrea să asculte de călugări „iar voi să fiți volnici cu această carte a domniei mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme”¹.

Aceeaș pedeapsă a bății se întrebuița și în Moldova față de vecinii neascultători. Ștefan Tomșa împluternicește la 17 Iulie 1612 pe uriadnicul și vătămanul din satul Iucaș (Neamț) al mănăstirii Sinai, ca să silească pe vecini să facă toate slujbele de cari mănăstirea va avea trebuință. „Iar pe acei ce nu vor voi să slujească să-i bată ca pe niște vecini”².

b) *Caracteristica rumâniei este lucrul.* Dintre îndatoririle rumânilor lucrul era cea mai importantă. Dijmă din recoltă și vite dau și oamenii liberi, ori din ce treaptă socială ar face parte, dacă cultivă ori își trimet vitele la pășune pe moșie străină; ba încă lor li se iea dijmă din toate produsele, pe când găleata și datul se luau, cum am văzut, numai din unele. În această privință situația rumânului este mai bună decât aceea a omului liber. Ba sunt chiar cazuri când rumânii erau scutiți cu totul de dijmă. Am arătat că erau și rumâni cari-și aveau ocina lor proprie. Cu toate că asupra raporturilor dintre ei și stăpânii lor nu avem nici un fel de date, este însă evident că rumânilor proprietari nu li se luau găleți și daturi. Altfel ei nu s’ar fi deosebit prin nimic de cei neproprietari, așa n’ar fi avut interes să o păstreze. Dar uneori chiar și rumânii cari trăiau pe moșia stăpânului lor erau scutiți de găleată și dat, cerându-li-se numai lucrul. Aceasta rezultă din mai toate procesele pentru rumânie, și ele sunt foarte numeroase, din secolul al XVII. Singura datorie pe care stăpânul o cere ori vrea să o impue aceluia pe care îl socotește ca rumânul său este lucrul. Despre dijmă nu se vorbește niciodată. Astfel niște rumâni ai lui Mihai postelnicul din Sărata, cari se răscumpăraseră de rumânie pe timpul lui Radu Mihnea, se plâng în 1633 lui Matei Basarab, că fostul lor stăpân îi apucă „ca să lucreze lui cu sila și fără dreptate”³. Când am vorbit despre găleata de strămutare am citat o carte a lui Matei Basarab din 1644, prin care poruncește rumânilor mănăstirii Topolnița, cari erau slujitori, ca ori să lucreze la mănăstire ca niște rumâni, ori să dea găleată⁴. Tot numai despre lucru este vorba și într’o carte dată de Constantin Șerban la 8 Octomvrie 1655 egumenului dela Stănești cu privire la niște rumâni fugiți: „Așijderile să fie volnic părintele egumenul... să apuce pre rumânii sfintii mănăstiri, und-i va afla, să aibă a lucrare sfintii mănăstiri, pentru că sunt rumâni mănăstirii de moșie”⁵. Satele Dobricomi și Bărbăteștii din Vâlcea ale mănăstirii Arnotei, cari se răscumpăraseră dela Constantin Șerban, fiind apoi date din nou de acelaș Domn ca rumâni mănăstirii, sunt obligate să-i lucreze, nu să dea dijmă: „Și iar să fie volnic sluga domnii mele... să aibă a ducere pre toți rumânii dintr’aceste doao sate să lucreze tot lucrul sfintei mănăstiri... și să aibă a ascultare toți rumânii de părintele Teofil igumenul, de toate lucrurile de ce le va da învățătură și poruncă”⁶.

¹ Ibidem, p. 191, n. I.

² *Acad. Rom.* pach. 41, d. 29. Rezumat de R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 160 n. și a doua oară la p. 262 n.

³ *Arhiv. Stat. Castrișoaia*, pach. 5, d. 1: orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu.

⁴ Vezi mai sus p. 163.

⁵ *Arhiv. Stat. Domeniile Coroanei*, pach. 3, d. 17.

⁶ Document din 15 Iunie 1656 la *Arhiv. Stat. Arnota*, pach.1, d. 10.

Sunt apoi unele procese, cum e de pildă acela al rumânilor din Groșani cu mănăstirea din Câmpulung sub Constantin Șerban, cari ieau naștere tocmai prin faptul că rumânii fac numai clacă, nu dau și dijmă. Satul Groșanii susținea că nu erau rumâni, ci oameni slobozi cu moșie, cari spre a fi scutiți de lucru domnesc se tocmiseră din vechime cu biserica din Câmpulung ca să-i lucreze trei zile pe an. Călugării afirmău dimpotrivă că erau rumâni fiind dăruți bisericii de Nicolae Alexandru Voevod. Domnul dă întâiu dreptate Groșanilor, cari juraseră cu 12 boieri¹; călugării ieau atunci 24 de boieri, cari mărturisesc că Groșanii „au tot lucrat besericii și popilor de cliros și mănăstirii împreună și cu alalți robi țigani” și câștigă². În toată această neînțelegere este vorba numai de lucru. Dacă Groșanii ar fi dat și dijmă, este evident că ei n’ar mai fi putut susținea că erau oameni liberi și proprietari.

Dar iată un document în care se arată categoric ră rumânii nu dau dijmă. La 3 Octomvrie 1696 Constantin Brâncoveanu dă o carte egumenului dela Argeș împuternicindu-l „să-și ia dijma de pe moșiile mănăstirii dela Domnești și dela Corbi, dela tot omul cine s’ar hrăni pe aceste moșii, veri ce fel de om ar fi, dela toți să-și ia dijma din zece mia, după obicei, din grâu, din mei, din orzu, de fân și dintr’alte bucate ce s’ar afla pe aceste moșii. Așijderea și dela rumânii mănăstirii, cărei se vor hrăni pe aceste moșii și mu vor fi de ajutori la lucrurile mănăstirii ca nește rumâni, la ce vor fi trebile, acelora încă să le ia dijma din 10 una, după obicei. Iar care rumâni vor lucra și vor fi de ajutori la mănăstire, aceia să nu dea dijma din bucatele lor ce vor face pe moșiile mănăstirii, iar alalți să dea tot omul”³.

Din documentele pe cari le-am citat reiese în chip lămurit că lucrul nu e cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor, dar singura îndatorire caracteristică rumâniei. Găleata și datul sunt dijme, și dijma se ia dela oricine se folosește de pământul altuia, fie rumân sau liber. Ceeace deosebește însă pe unul de celălalt ieste numai lucrul. Omul liber nu are față de proprietarul moșiei pe care se hrănește nici o altă obligațiune în afară de dijma. Rumânul datorește din potrivă și *lucru*, și folosul pe care stăpânul său îl trage de pe urma acestei îndatoriri este atât de mare, încât consideră dijma rumânului ca ceva secundar, ba uneori renunță, după cum am văzut, cu totul la ea.

c) *Impunerea lucrului și oamenilor liberi.* Am arătat altădată că până la sfârșitul secolului al XVI o clasă de țărani liberi fără pământ nu există. Nu erau atunci decât oameni cu moșie și rumâni. Proprietarii cari-și pierdeau ocinele, ca și emigranții veniți de peste hotare, trăiau ca rumâni pe moșiile unde se stabileau. Cu începerea secolului XVII situația se schimbă. Rumânirea se face acum cu mult mai greu și mai totdeauna în baza unui act formal de vânzare. Libertatea nu mai depinde acum de moșie. Omul poate fi liber și fără a fi proprietar. În acelaș timp emanciparea rumânilor se urmează pe o scară foarte întinsă: unii sunt iertați de bună voie de către stăpânii lor, mulți se răscumpără, alții scapă de rumânie prin fugă. Alături de rumâni, al căror număr descrește neconținut, se formează astfel o clasă de țărani liberi, care din zi în zi devine tot mai numeroasă⁴. La început aceștia dau proprietarilor, pe moșiile

¹ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad Rom.*, Seria Tom. XXXVII, p. 535.

² Ibidem, p. 535. Un proces identic are în Moldova mănăstirea Slatina cu satul Rădășenii (*Uricarul*, X, 183—191).

³ *Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 17, d. 13.

⁴ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Anal. Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487-491, 514.

cărora ședeau, numai dijmă din recoltă și suhaturi după învoială. Cu timpul au fost supuși și la clacă. Până ce voiu reveni mai pe larg asupra acestei chestiuni, citez deocamdată următoarele două documente, din cari se poate vedea când și prin ce mijloace au izbutit proprietarii să impună oamenilor liberi lucrul. La Septemvrie 1643 Matei Basarab scrie „voao Certăteștilor megiași, carii șădeți pe moșia mănăstirii Glăvăciocul... că aici naintea domnii mele venit-au Dobre, sluga mănăstirii, de au jăluit și au spus cum nu vreți să dați ajutor mănăstirii la lucru nimica, ce ziceți că n'are treabă cu voi. Derept aceia, de vreme ce veți vede aceas[tă] carte a domnii mele, iar voi să căutați, au să dați ajutor la lucrul sfintii mănăstiri, au să eșiți afară depre moșia mănăstirii”¹. Printr'o carte din 11 Noemvrie 1679 Duca Vodă se adresează „voao tuturor carii șădeți pre moșiile sfintii mănăstiri a Radului Vodă la Crăsani și pre alte moșii ale mănăstirii, veri fie scutelnic, au dărăbanț, au călăraș, măcar ce slujitoriu va fi, au țăran, veri ce om va fi, cătră aceasta vă fac în știre domnia mea, pentru că aici naintea domnii mele spuse părintele egumenul... zicând; când ați mers pe moșia mănăstirii v'ați tocmit cu ruptoare să clăcuiți la lucrul mănăstirii, iar acmu nu vă țineți de tocmeală, ci stă lucrul mănăstirii jos de cătră voi. De care lucru iată că vă poruncesc domnia mea, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să lucrați la lucrul mănăstirii, precum v'ați tocmit cu părintele egumenul, iar nevrând și neținându-vă de tocmeală, iată că am dat domnia mea voe părintelui egumenului să fie volnic cu această carte a domnii mele să vă scoată de pre moșiile mănăstirii afară, fără de voia voastră”².

Din aceste documente se vede limpede că lucrul a fost impus oamenilor liberi sub amenințarea de a fi alungați de pe moșie. La început li s'au cerut numai mici ajutoare³; cu timpul asemenea cereri s'au tot înmulțit. Proprietarii, ai căror rumâni se împuținau mereu, căutau astfel să obție dela țărani liberi o parte măcar din lucrul pe care mai înainte îl făceau rumânii. La început țărani s'au împotrivit. Lucrul constituia doar deosebirea cea mare dintre rumân și omul liber. Cazurile dela Cernătești și Crăsani ne arată prin ce mijloace s'a frânt rezistența lor. Puși în alternativa de a fi alungați de pe moșie, sau a lucra câteva zile, țărani au primit lucrul. La începutul secolului al XVIII claca se generalizase, devenind „obiceiu”. Numărul zilelor de lucru depindea de învoiala părților; în general era de trei ori patru pe an⁴. Mihai Racoviță le stabilește la șase⁵.

Claca oamenilor liberi pornea însă dintr'o altă concepție decât aceea a rumânilor; rumânul clăcuia ca o îndatorire a condiției lui servile; claca ceastă-altă era considerată ca un adet al pământului, ca și dijma. Prin impunerea clăcii și oamenilor liberi, rumânia a suferit o puternică lovitură; ea își pierdea principala ei rațiune de a fi. Deosebirea dintre cele două categorii de țărani liberi și neliberi, se micșorase. Că unii lucrau mai mult iar alții mai puțin, era o chestiune secundară. Din moment ce lucrul era privit ca o obligațiune pentru pământul

¹ *Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 34, d. 27

² *Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 6, d. 7.

³ În 1637, Aprilie 2, Matei Basarab dă sătenilor din Slobozia lui Ianache o carte ca să lucreze egumenului dela mănăstirea de acolo trei zile. Sub Duca se lucrau 5 zile. Brâncoveanu poruncește să lucreze ca sub Matei (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 364).

⁴ În timpul administrației austriace în Oltenia ele erau mult mai numeroase, dar sporirea lor atunci se făcuse cu condiția ca să nu se mai iea dijmă dela țărani.

⁵ Vezi cartea din 21 Aprilie 1742 dată de Mihai Racoviță lui Nicolae vtori comis pentru claca și dijma de pe moșia Cernele din Teleorman, la *Acad. Rom.* pach. 137, d. 112.

pe care-l cultivau, menținerea mai departe a acestei deosebiri nu avea nici o rațiune. Când în 1746 obșteasca adunare acorda rumânilor dreptul să se răscumpere, ea nu făcea decât să desăvârșească o evoluție care era aproape terminată. Și ca dovadă că rumânia atunci aproape nu mai exista, este faptul că ea dispare imediat fără ca să cunoaștem până acum măcar un singur caz de răscumpărare.

IV.

Legea rumânilor.

Îndatoririle rumânilor către stăpânii lor n’au fost niciodată stabilite prin legi scrise. Ele le erau impuse în puterea unui obicei al pământului sau a unei legi nescrise, de care se face adeseori mențiune în documente. La 5 Maiu 1611 Radu Mihnea împuternicește mănăstirea Govora „să ia ce va fi venitul dela satele sfinții mănăstiri, anume Cernețul jumătate și Medvejdea toată și Baloteștii jumătate și Curuiacea jumătate și Molovățul tot, din găleată, din stupi, din oi, și din vinărici, și din toate să ia, *după cum a fost legea bătrânnă de mai nainte vreme*”¹. Prin actul de întărire dat de Gavriil Moghilă la 1 Aprilie 1619 mănăstirii Tismana pentru satul Corzii, călugării sunt autorizați să ție satul cu bună pace „și să le ia gălețile și daturile *și să-i lucreze cum iaste legea* și cum iaste mai sus scris”². Egumenul Galaction dela mănăstirea Sf. Ioan din București este împuternicit de Radu Mihnea la 4 Noemvrie 1620 „să ia vama de pește dela rumânii mănăstirii din Vlădeni (Ialomița), or în ce vad va eși, *cum au fost legea și mai nainte vreme*”³ Alexandru Coconul scrie la 6 Septemvrie 1626 pârcașilor dela Caracal că în cazul când satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mănăstirii Cozia nu ar voi să asculte și să iasă la lucru, „iar voi să fiți volnici cu această carte a domnii mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, *cum au fost legea și mai dinainte vreme*”⁴.

Legea aceasta, care prescria îndatoririle rumânilor, este numită și *legea rumânilor*. Intr’un act de întărire dat mănăstirii Radu Vodă la 4 Februarie 1619 pentru satul Hotopenii, Gavriil Moghilă adresează rumânilor la sfârșitul actului următorul îndemn: „Drept aceia și voi rumânilor den Hotopeni în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi să aveți a asculta de călugări ori ce vă va da învățătură și să aveți a da datul, *cum este legea rumânilor*, că așa este învățătura domnii mele”⁵. Alexandru Iliș (1616—1618) scrie „voao satelor carele santeți ale jupânesii Grăjdanii și v’am dat domnia mea să fiți a ei, în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele și sluga domniei mele anume (*alb*), iar voi să căutați să-i încărcăți vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei, și să ascultați de ce vă va da învățătură. *cum e legea rumânilor*, că de nu veți asculta mare rușine veți păți”⁶. Egumenul dela Radu Vodă, plângându-se lui Matei Basarab că rumânii mănăstirii dela Paraipan nu

¹ *Arhiv. Stat. Govora*, pach. 30 netreb., d. 124.

² Vezi mai sus pag. 171.

³ *Acad. Rom. Ms. 2593*, f° 79.

⁴ Vezi mai sus . 191 n.1; cf. doc. din 1 Aprilie 1619 mai sus p.

⁵ *Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Radu Vodă*, Nr. 166, f° 197.

⁶ Vezi mai sus, p. 191 n. 1.

ascultă de călugări să lucreze la ce li se poruncește, nici nu ară, cum a fost obiceiul, ci unii se fac călărași, alții dorobanți, alții se semețesc și nu lucrează, domnul le poruncește la 26 Martie 1633 ca, îndată ce vor vedea cartea domnescă, „iar voi să căutați să ascultați dacă călugări de toate ce vă va da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucru, *cum este legea și obiceiul rumânilor*, că domnia mea nu voi să fac rumânii și pomana ctitorilor slujitori”¹.

La începutul secolului al XVII exista așa dar o „lege” adică un „drept” al rumânilor, pe care domnii îi invoacă ori de câte ori se iviau neînțelegeri între rumâni și stăpânii lor. Dreptul acesta nu era drept scris, el făcea parte din obiceiul pământului. Radu Mihnea îl numește în cartea dată mănăstirii Govora în 1611 „lege bătrână”. Faptul că rumânia se întemeia pe dreptul consuetudinar, a cărui origine datează din epoca anterioară întemeierii Principatelor, constituie cea mai bună dovadă despre vechimea ei.

a) *Legea rumânilor în secolul al XV*. Cea dintâi mențiune, cunoscută până acum, despre această lege a rumânilor, este din secolul al XV. La 28 Iulie 1470 Radu cel Frumos confirmă egumenului și călugărilor dela Tismana stăpânirea asupra munților mănăstirii Parângul, Oslea, Sorbele și Boul, ca nimeni să nu îndrăznească a-i băntui acei munți, nici boieri, nici cnez, nici sărac, ci să umble vitele mănăstirii în voie. „Iar care ar voi dintre locuitorii țerii să umble pe acei munți, să plătească călugărilor *ce este legea vlahă* (что ест закон влашки)”².

În actele slavone interne din Țara-Românească numele de *vlahi* se găsește întrebuintat, cum am văzut, numai în înțelesul social de *rumâni*. Nu cunosc, cu toate că e posibil să existe, până acum nici un exemplu de întrebuintarea lui în *relațiunile interne* cu sensul etnic de *Români*. Boierul, proprietarul, și în genere omul liber, nu se numiau vlahi ci totdeauna cu unul din epitetele cari arătau însușirea lor de boieri, proprietari și oameni liberi. Potrivit cu acest înțeles special pe care cuvântul vlah îl are în actele interne din Țara-Românească, expresiunea slavonă что ест закон влашки trebuie tradusă: *ce este legea rumânească*, adică legea rumânilor, iar nu, cum s’a tradus și înțeles până acum: *ce este legea românească*, adică la Români.

Împrejurarea în care legea se invoacă, arată limpede că este vorba de *legea rumânilor*. Cine avea să-și trimită vitele la pășune pe cei 4 munți, trebuia să plătească mănăstirii, ca proprietară, ceea ce plăteau rumânii pentru vitele lor stăpânilor. O altă „lege” cu privire la drepturile cuvenite proprietarului dela cei ce-și pasc vitele pe moșia sa, în afară de aceea a rumânilor, nici nu exista în secolul al XV. Locuitorii erau împărțiți atunci în două mari categorii: proprietari și rumâni; cei dintâi își pășunau vitele pe moșiile lor; cazurile când vreunul va fi fost nevoit a și le trimite pe moșie străină trebuie să fi fost extrem de rare. „Legea” nu se putea întemeia pe asemenea excepții; ea avea în vedere pe oamenii fără moșie, pe rumâni. закон влашки din documentul dela 1470 este aceeași *lege a rumânilor* de care se pomenește în prima jumătate a secolului al XVII. Identitatea lor este în afară de orice îndoială.

¹ *Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 8 d. 4.

² Original slavon cu traducere veche la *Arhivele Statului în Secția istorică*. A fost publicat de G. Ghibănescu în *Surete și Izvoade*, I, 284—5, care a tradus însă greșit pe что ест закон влашки legea Țerii-Românești. Un extras din acest document a publicat și A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 190-1; <în întregime la P. P. Panaitescu, o. c., p. 272-3>.

Ceva mai târziu (1512—1521), într’un caz analog al mănăstirii Bistrița se zice: *ce este dostoenia* (*Arhivele Statului, Secția Istorică*).

b) *Legea rumânilor în Moldova*. Această lege o regăsim și în Moldova exact cu același nume și cu același înțeles ca în Țara-Românească. Și aici țărani neliberi sunt numiți în documentele slavone din secolul al XV tot *vlahi* (Волохове) adică rumâni, iar dreptul lor закон влашки sau legea rumânească. Aceasta reiese în chip luminos din două documente, cunoscute și mai înainte, dar cărora li s'a dat până acum o interpretare care mi se pare greșită. Unul este din 30 Septemvrie 1445. Ștefan Vodă dăruiește episcopului de Roman, Calist, pe un Tătar domnesc anume Pașcu cu familia și averea lui, cu volnicie ea la moartea sa să-l poată lăsa episcopiei, să-l dăruiască cui va voi ori să-l libereze, fără nici un amestec din partea domniei. „Dacă-l va ierta, el — Tătarul — unde va viețui în pământul nostru, acolo să viețuiască slobod pre legea valahă, iar despre robie nimenea să nu cuteze a-i pomeni și să nu poată a-l duce”¹.

Celălalt document privește tot pe un Tătar iertat de robie. La 8 Februarie 1470 Ștefan cel Mare dă o carte „Tătarului și robului nostru, care a fugit dela noi și din țara noastră la țara leșască, anume tătarului Oană și copiilor lui, spre aceea ca să se întoarcă îndărăt împreună cu copiii lui la noi și la țara noastră, iar pentru robie să fie pentru vecii vecilor iertat, el și copiii lui; și să nu-l aducem din nou în robie nici pe el nici pe copiii lui, ci să șează în țara noastră el și cu copiii lui slobod și în bună voie și fără nici o siluire, *cum șed și trăesc în țara noastră toți vlahii după legea lor vlahă*, tot așa să fie și el și copiii lui, și să trăească după acea lege și după acel obicei în țara domniei mele, și să nu dea și să nu plătească niciodată nimic după dreptul robilor și al Tătarilor nici coloades sau dajdie să nu plătească boierului său la care ar trăi. Iar dacă cineva s'ar jelui împotriva lor, pentru orice lucru, fie pentru vreun lucru mare, fie măcar pentru vreunul mic, ei să nu plătească nici o ajutorință mai mult, *ci să plătească după legea vlahă, cum e legea vlahă*, iar mai mult decât atât nimic nimănui să nu dea și să plătească, *ci să trăească în țara noastră după legea vlahă*. Iar cine va voi să-l tragă din nou în robie, pe el sau pe copiii lui împotriva acestei cărți a noastre, acela va simți asupra sa marea pedeapsă și urgie a domniei mele”².

Din aceste documente rezultă că *legea vlahă* constituia dreptul pe temeiul căruia trăiau în Moldova în secolul al XV *vlahii*. Se pune întrebarea dacă sub acest nume se înțelegeau toți locuitorii țerii sau numai o parte din ei. În primul caz ar fi vorba de un drept general moldovenesc, în cel de al doilea de dreptul unei singure categorii sociale, cum era acela al robilor și Tătarilor pomenit în aceleași documente. Înainte de răspunde la această întrebare e necesar să reamintim că alcătuirea socială în Moldova era aceeași ca și în Țara-Românească. Cu excepția orașenilor, locuitorii se împărțeau și aici în două categorii: a) proprietarii de sate și moșii (boierii, răzășii), și b) țărani fără pământ cari trăiau pe aceste moșii. Aceste două păături sociale cu situații absolut deosebite nu puteau, evident, să trăiască pe temeiul aceluiași drept. Una trebuia să fie legea proprietarului, care avea numai anume îndatoriri față de domnie, și alta a țaranului fără moșie, care pe lângă acestea, pentru el mai multe și mai grele, trebuia încă să suporte și pe acelea față de stăpânul pământului, dijma și claca. Constatarea aceasta ar fi ea singură de ajuns ca să ne arate ce fel de *lege* trebuie să fi fost acea lege vlahă

¹ Melchisedec, *Cronica Romanului și episcopiei de Roman*, 1874, p. 112-113.

² Documentul acesta foarte important a fost descoperit în arhiva mănăstirii Putna de I. Bogdan care l-a publicat în Documentele lui Ștefan cel Mare, 1913, I, 140-3. I. Bogdan traduce pe волоскъ законъ cu „dreptul moldovenesc, legea moldovenească”.

după care urmau să trăiască Tătarii liberați de robie. Prin iertare Tătarul scăpa de robie, dar nu devenea proprietar. Ori unde s'ar fi stabilit, el se găsea în situația țăranilor de pe moșiile boierești, călugărești și domnești. Legea acestora avea să fie pe viitor și legea lui.

Că sub numele de vlahi se înțelegeau țăranii de pe moșiile boierești, se vede de altfel destul de lămurit din documentul lui Ștefan cel Mare, în care se spune că Tătarul, care după liberare urma să trăiască cum trăiau vlahii din Moldova după legea lor vlahă, nu trebuia să plătească „*boierului său la care ar trăi*” nimic după legea robilor și a Tătarilor, ci după legea vlahă.

Pentru a ne fixa definitiv asupra caracterului acestui закон влашки pe baza căruia trăiau vlahii pe moșiile boierești, ne rămâne să cercetăm dacă acești țărani erau liberi ori nu. S'a susținut că ei erau liberi și ca dovadă a fost adus chiar documentul din 1445. Deoarece se spune în el că Tătarul iertat de robie avea să viețuiască *slobod* după legea vlahă, s'a crezut că legea aceasta privia pe niște oameni liberi¹. Dar cuvântul *slobod* este întrebuințat aici spre a caracteriza situația robului liberat în raport cu starea sa de mai înainte. Treapta socială imediat superioară robiei era rumânia sau vecinătatea. Ele nu numai că nu s'a confundat niciodată, dar nici măcar nu s'au atins. Erau două două stări cu totul deosebite. Față de rob, rumânul sau vecinul era socotit ca om liber. În acest înțeles trebuie luat cuvântul *slobod*. Din întrebuințarea lui nu se poate scoate încheierea că țăranii moldoveni de pe moșiile boierești se bucurau în secolul al XV de dreptul de liberă strămutare. Vlahii din documentul lui Ștefan, cari trăiau pe la boieri, cum avea să trăiască și tătarul liberat, sunt, incontestabil, *vecinii* din secolul următor.

Cu aceste nume îi întâlnim pentru întâia oară într'un act din 4 Aprilie 1545, prin care Petru Rareș confirmă surorilor Marica și Marina, strănepoatele lui Costel și Jurj Stravici (contemporan cu Alexandru cel Bun) împărțirea între ele a satelor lor de moștenire. „Și s'a căzut în partea Maricăi jumătate din satul Crivești, și satul Găurenii care este o seliște și jumătate din Răvăcani, așijderea seliște, iar în partea surorii ei Marinei i s'a căzut... jumătate din Crivești, și satul Hodcești, care este cu vecini”². Dintre cele patru proprietăți împărțite, două sunt arătate ca *sate*, iar două *seliști*. Surorile dau pe din două numai *satul Crivești*, luând fiecare jumătate. Pe celelalte și le împart astfel: una ieia *seliștele* Găurenii și Răvăcanii, iar cealaltă *satul* Hodceștii „care este cu vecini”. Cuvintele acestea, introduse în actul de confirmare spre a justifica de ce Marina luase numai Hodceștii, arată clar că deosebirea dintre un *sat* și o *seliște* o constituiau *vecinii*. A fi proprietar de *sat*, însemna a avea pe moșie *vecini*; când aceștia se împrăștie, satul rămâne *seliște*.

Situația se prezintă așadar și în Moldova ca în Țara-Românească: toți țăranii de pe moșiile boierești, mănăstirești și domnești erau *vecini* ai proprietarilor. Că și aici numai proprietarul putea trăi ca om liber și că omul fără moșie se considera, din momentul stabilirii lui într'un sat, ca *vecin* al proprietarului, o dovedește în mod absolut convingător următorul document. La 3 Septembrie 1585, Petru Șchiopul acordă lui Bucioc, pârcălabul de Hotin, care voia să-și facă sat la Lunca mare, scutire de dări pe cinci ani, pentru oricare locuitor din alte țeri, ungur,

¹ J. L. Pic, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht* (Aus den Sitzungs-berichten der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften), Prag, 1887, p. 13; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 27—8.

² G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, 1906, p. 381.

muntean, sârb sau grec, care va veni într'acel loc, „ca să-i fie vecin credinciosului boierului nostru”¹. Faptul că țărani veniți de bună voie de peste hotare nu se puteau așeza într'o slobozie decât ca *vecini*, dovedește că nici o altă condiție socială nu era posibilă pentru ei. Ca și în Țara-Românească, populația rurală din Moldova, se alcătua din două elemente: vecini și proprietari.

Nimic nu ne îndreptățește a crede că situația țăranilor de pe moșiile boierești ar fi fost în secolul XV deosebită de aceea pe care o au în secolul următor. Nici o schimbare în alcătuirea socială nu se constată în acest interval. Starea țăranilor este aceeași sub Ștefan cel Mare ca și sub Petru Rareș. Vecinătatea apare în Moldova ca o instituție tot așa de veche ca și rumânia în Țara-Românească. Dar dacă pe moșiile boierești nu puteau fi în secolul al XV altfel de locuitori decât *vecinii*, atunci fără îndoială că ei sunt acei valahi de care se vorbește în documentul din 1470. закон волоскъ era legea care stabilia îndatoririle vecinilor față de proprietari. De altfel nimic mai firesc decât ca Tătarii liberați de robie să trăească apoi în condiția și după legea vecinilor.

Interpretarea celor două documente în legătură cu alcătuirea socială contemporană ne conduce astfel la încheierea că закон волоскъ din Moldova și закон влашки din Țara-Românească sunt identice nu numai ca nume, dar și ca cuprins. Erau una și aceeași lege: legea vlahă sau legea rumânilor. Pe principiul ei trăiau în Principate satele de rumâni.

c) *Legea rumânească, nu „românească”*. Această lege este, după cum se vede, cu totul altceva decât *dreptul* sau *obiceiul românesc*, așa cum a fost înțeles până acum, pe care unii istorici îl consideră ca dreptul pe care se întemeia organizarea cnezială cu care poporul român apare în istorie², iar alții ca un *drept de proprietate*, care ar fi însemnând obiceiul ce-l au urmașii unui moș sau bătrân, care întemeiasă sau colonizase un sat, de a-și stăpâni moșia în devălmășie³.

Asemenea interpretări sunt cu desăvârșire greșite. Un *drept românesc*, adică național, care se îmbrățișeze amândouă clasele sociale, pe proprietari și pe rumâni, n'a existat în Principate. Nici un document, nici un izvor istoric nu-l menționează. Fiecare clasă socială a trăit pe temeiul unui obicei sau drept al ei special. Acela al proprietarilor privea raporturile dintre ei

¹ Acad. Rom. pach. 5, d. 94; orig. slav cu traducere din 1809. O traducere s'a publicat în *Uricariul*, II, 258. Un caz identic în Țara Românească, în documentul din 19 Mai 1589 (*Arhiv. Statului Bistrița*, pach. 51, doc. 2)

² R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. IV—V, 23, 24, 29, 52—54, 73, 83, 118, 146 oi 154, 215; 152, cf. 208; 162 cf. 206; 210—15; 257, 316.

³ N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, p. 5-6: Un „drept românesc” deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Români, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpânirea lor. Acest „drept”, care nu e decât un străvechiu obicei, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adânci — și slave se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omului cu pământul și legăturile dintre oameni determinate de pământ, el înseamnă cam următoarea situație: Pe o moșie neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decât a drepturilor sale, locuiesc urmașii unor bătrâni, unul întemeietor sau colonizator și celor dintâi vlăstare ale lui. Satul sau cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cât se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate sau depărtate, cari au alt sânge, alt moș, alți bătrâni, altă obârșie omenească și altă dezvoltare.”

ca stăpâni ai pământului: vânzări, danii, schimburi, hotărnicii, procese, etc. Niciodată acest drept, despre care se vorbește la fiecare pas în actele de proprietate, nu este numit românesc. Ori de câte ori este invocat i se zice simplu „*legea*” ori „*legea țerii*”.

Țăranii fără moșie și fără libertate au, firește, altă lege. Ea se referă la raporturile lor cu pământul străin pe care-l cultivă, și la îndatoririle pe cari le au față de stăpâni. În documentele slavonești legea aceasta este numită *zakon vlaški* ori *voloski*, în cele românești *legea rumânilor*. Lucrul acesta știut, să revenim la numele rumânilor.

d) *Numele de vlahi și vecini*. Faptul că și *vecinii* din Moldova erau numiți în secolul al XV tot *vlahi* și că dreptul rumânilor se numește закон волоскъ ori влашки rezolvă definitiv chestiunea numelui primitiv al rumânilor în slavonește. Acest nume era acela de vlahi, nu cel de *vecini*. Dacă în epoca dela 1400 încoace el a fost totuș întrebuințat așa de rar, și dacă în cele din urmă a fost înlocuit cu acela de *vecini*, întrebuințat apoi consecvent în toate actele slavone, lucrul este explicabil. Țara-Românească fiind numită în limba oficială slavonă Vlașca Zemlia, Vlahia și Valahia (numele de Ungrovlahia figurează numai în titulatura domnilor) denumirea de *vlahi* ar fi trebuit să se aplice tuturor locuitorilor țerii. În realitate numele acesta este evitat cu grijă în actele interne. Când în mod cu totul excepțional este întrebuințat, e numai cu sensul de rumâni. Proprietarii nu se numesc niciodată vlahi.

Dar dacă în raporturile sociale interne cuvântul vlah, în înțelesul de rumân, putea fi întrebuințat fără să provoace nici o confuzie, se schimba lucrul când era vorba de relațiile externe. Pentru străini *toți* locuitorii Ylahiei erau *vlahi*¹; hainele², vitele³, ca și orice produs din această țară, erau vlahe. Boierii înșiși, când scriu peste hotare, se întituează „boieri vlahi”⁴, spre a se deosebi de cei din Moldova ari aiurea. Faptul că țara se numia Vlașca Zemlia, așa că numele de *vlahi* se aplica tuturor locuitorilor, trebuia să aibă drept urmare părăsirea lui în limba oficială a țerii ca nume al unei singure clase sociale.

Dacă însă înțelegem de ce rumânii n’au mai fost numiți *vlahi* în limba slavonă, e mai greu de explicat de ce li s’a zis *vecini* (вечнин) . Forma noului termen arată că avem a face nu cu un împrumut latin, ci eu cuvântul românesc *vecin* din limba vorbită. Cum s’a făcut de s’a adoptat în limba slavonă chiar cuvântul românesc și nu cel slav corespunzător, și de ce i s’a atribuit un înțeles pt care nu l-a avut niciodată în limba română, sunt întrebări la cari e greu de răspuns. Bănuesc că este la mijloc o influență bizantină după analogia cu παροῖχος.

Din Țara-Românească denumirea de *vecin* se pare că a trecut apoi și în Moldova, dar nu în forma românească ci tradusă prin slavicul [...] care alături de înțelesul obișnuit de vecin a dobândit astfel și pe acela de „rumân” adică țăran neliber. Cuvântul slav ic a dat mai târziu prin traducere în limba literară pe „vecin” cu înțelesul de *rumân*. Numai așa îmi explic înțelesul acestta special al cuvântului *vecin* în documentele moldovenești din secolul al XVII și XVIII, alături de înțelesul cel obișnuit.⁵ Se pare însă că *vecin* cu înțelesul de țăran liber a

¹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, 1905, p 56, 67, 294

² St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 54.

³ Într’un document din 5 Maiu 1538 (*Arhiv. Stat. Valea*, pach. 17, d. 1).

⁴ I. Bogdan, op. cit., p. 305—6.

⁵ Vezi pentru acest înțeles N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 1899, I, 25, 26, 44, 87; IX, 6, 12, 18—19. etc.

rămas mai mult un termen literar, care n'a izbutit să alunge din limba vorbită numele de *rumân*, întrebuințat, după cum mi se spune, până în timpul din urmă, în înțelesul de *țăran de rând, om de treapta cea mai de jos*.

Înfățișând raporturile rumânilor cu pământul și cu stăpânii am expus numai o parte a chestiunii. De celelalte — situația lor din punct de vedere fiscal și politic, transformările prin care au trecut dela întemeierea, țării până la dispariția lor, caracterul general al rumâniei la poporul român, precum și originea acestei instituții — ne vom ocupa după ce vom fi studiat cealaltă clasă socială, a proprietarilor. Aceasta va forma obiectul unei viitoare comunicări.